

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/30, p. 35-70

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12510>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

✍ **Referees/Hakemler:** Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN –
Doç. Dr. Cüneyt AKIN – Yrd. Doç. Dr. Önder SEZER

This article was checked by iThenticate.

SÖZLÜKBİLİMSEL İNCELEME YÖNTEMİ: ESER-İ ŞEVKET ÖRNEĞİ*

*Ezgi ASLAN***

ÖZET

Sözlük incelemesine ve eleştirisine yönelik yapılan lisansüstü yayın ve araştırmaların büyük çoğunluğunun dilbilimsel bakış açısıyla yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan sözlük incelemelerinde sözlükler çoklukla dil malzemesi olarak görülmüş ve sözlük; yazıldığı dönemin söz varlığı, dönemin ses bilimsel ve biçimbilimsel özellikleri vb. açılardan ele alınmıştır. Bununla birlikte ele aldığı sözlüğün biçim özelliklerini ve yazım amacını örneklerle veren çalışmalar da mevcuttur (Ör. Öbek 2009, Kalsın ve Kaplan 2009) ‘Sözlükbilimsel inceleme’ başlığında yapılan çalışmalarda ise sözlüğün yapısına ve işlevine dair kapsamlı bir kuramsal incelemeye rastlanılmamıştır. Sözlük incelemeleri ve eleştirilerinin temel amacının sözlüğü bilimsel temellerle iyileştirmek, kullanıcının ihtiyaçlarına daha iyi yanıt vermesini sağlamak olduğundan kuramsal ve nesnel inceleme ve eleştiri yöntemlerinin oluşturulması önem kazanmaktadır.

“Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı (The Modern Theory of Lexicographic Functions)” (Bergenholtz, 1996, 1998; Tarp, 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002; Bergenholtz/Kaufmann, 1997; Bergenholtz/Nielsen, 2002; Bergenholtz/Tarp 2002), kullanıcı-sözlük ilişkisini sözlükbilimsel çalışmaların merkezine koymakta ve sözlükte yer alan yapıların ve bu yapıların işlevlerinin kullanıcı ihtiyaçları çerçevesinde düzenlenmesini esas almaktadır. Sözlükbilimini ve dilbilimini birbirinden ayırıp bu iki disiplinin konu alanının farklı olduğu varsayımını ön planda tutmaktadır. Bu çalışmada, Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı’na göre sözlükteki temel yapıların kullanıcı-sözlük ilişkisine göre nasıl düzenleneceğiyle ilgili yapılan çalışmalardan hareketle 1851’de yazılmış olan Mehmed Şevket es-Seyyid’e ait Eser-i Şevket adlı sözlük incelenmiştir.

* Bu makale, Prof. Dr. Erdoğan Boz’un danışmanlığında yapılan “Eser-i Şevket: Sözlükbilimsel İnceleme, Metin, Dizin” adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Okt. Dr. Anadolu Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü, El-mek: ezgicorga@anadolu.edu.tr

Anahtar Kelimeler: Sözlükbilimi, Tarihi Sözlükbilimi, Eser-i Şevket, Sözlükbilimsel inceleme, Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı.

A METHOD FOR LEXICOGRAPHICAL ANALYSING: ESER-İ ŞEVKET SAMPLE

ABSTRACT

It has been determined that the vast majority of studies conducted in the studies and researches directed to the review and criticism of the glossary were made with a linguistic point of view. In dictionary reviews, dictionaries are often seen as language material and dictionary; the vocabulary of the period in which it was written, the phonological and morphological characteristics of the period, and so on. were taken from the fronts. There is no comprehensive theoretical study on the structure and function of the dictionary in the studies conducted under the heading of 'Lexicographical analysis. It is important to establish theoretical and objective examination and criticism methods since the main purpose of dictionary reviews and criticisms is to improve the dictionary on a scientific basis and to enable the user to better respond to their needs.

The Modern Theory of Lexicographic Functions (Bergenholtz, 1996, 1998; Tarp, 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002; Bergenholtz/Kaufmann, 1997; Bergenholtz/Nielsen, 2002; Bergenholtz/Tarp 2002) sets the user-dictionary relation at the center of lexicographical studies and based on the arrangement of the structures in the dictionary and the functions of these structures in the framework of user needs. In this study, according to the 'The Modern Theory of Lexicographic Functions', a dictionary called Mehmet Şevket es-Sayyid's Eser-i Şevket, written in 1851, was examined in relation to how to organize the basic structures of the dictionary according to the user-dictionary relation.

STRUCTURED ABSTRACT

It has been determined that the vast majority of studies conducted in the studies and researches directed to the review and criticism of the glossary were made with a linguistic point of view. In dictionary reviews, dictionaries are often seen as language material and dictionary; the vocabulary of the period in which it was written, the phonological and morphological characteristics of the period, and so on. were taken from the fronts. There is no comprehensive theoretical study on the structure and function of the dictionary in the studies conducted under the heading of 'Lexicographical analysis. It is important to establish theoretical and objective examination and criticism methods since the main purpose of dictionary reviews and criticisms is to improve the dictionary on a scientific basis and to enable the user to better respond to their needs.

The Modern Theory of Lexicographic Functions (Bergenholtz, 1996, 1998; Tarp, 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002;

Turkish Studies

Bergenholtz/Kaufmann, 1997; Bergenholtz/Nielsen, 2002; Bergenholtz/Tarp 2002) sets the user-dictionary relation at the center of lexicographical studies and based on the arrangement of the structures in the dictionary and the functions of these structures in the framework of user needs. In this study, according to the 'The Modern Theory of Lexicographic Functions', a dictionary called Mehmet Şevket es-Seyyid's Eser-i Şevket, written in 1851, was examined in relation to how to organize the basic structures of the dictionary according to the user-dictionary relation.

In this study, Eser-i Şevket, written by Mehmed Şevket es-Seyyid, was examined from the point of "The Modern Theory of Lexicographic Functions". In this review;

By moving from its front matter, preface and organization of macro and microstructure, it has been determined that Eser-i Şevket (EŞ) is a pun dictionary, In addition, according to Atkins and Rundell's point of view (2008: 24-25) EŞ is a monolingual dictionary, it was written in Ottoman Turkish, size of this dictionary is standard and also is a printed dictionary. The target population is poets who write in Ottoman Turkish. The dictionary, performs the function of using the word in the right context.

The author of EŞ stated in the preface that in this dictionary, the words which hattî cinâs (type of pun which based on the use of dotted letters, subtype of lafzî cinâs) and lafzî cinâs (type of pun which based on the use of letters) are listed. Although there are different examples with different dotted letters in this dictionary related to hattî cinâs, these headwords were not included as much as other puns in dictionary. In the dictionary, the most common type of pun is the muharref cinas (type of pun which based on Arabic letters' vowel points). The macrostructure arrangement of the EŞ is quite convenient to find examples of this type.

EŞ is the first and unique example of its type in Turkish lexicography. Although many works have been written in Arabic literature on the art of pun, these works are mostly reference sources related to eloquence.

Macrostructure of EŞ adopts the alphabetical principle arranged according to Arabic alphabet, this alphabetical arrangement has been customized for the purposes of the dictionary by the dictionary writer.

In the work, the headwords are located at the end of the previous entry, not on the right side of the page and not down from the top (according to the Arabic alphabet), and the only sign that separates the headword from the item is the heading in parentheses. That is, if the dictionary is prepared in plain text format, it is difficult to find a headword and to use the dictionary.

EŞ was benefited from several important books written before it. The dictionary writer mentioned this in the preface but because it is the first example to be written, the dictionary writer of EŞ has benefited from important general purpose dictionaries of the period in which it was written, not the same kind of dictionaries that were written before itself.

Turkish Studies

There are many hidden quotations and allusions in EŞ. In this study, no statistical data about the hidden quotations and allusions were collected but it was found that the dictionary writer benefited from some other dictionaries while the work was transcribed. The hidden quotations and allusions in the dictionary are of a kind and contextual change according to the user and the dictionary.

In EŞ, many headwords are word-forms. The reason why the headwords are arranged in this way is that the purpose of this dictionary. In this dictionary the dictionary writer intended to list the homograph words and making pun easier. This property ensures the authenticity of EŞ.

There is no user's guide on how to use the dictionary in the front matter in EŞ. In addition, there is no information about which information categories are included in each microstructure, but a certain standard is provided in the regulation of microstructures. In the dictionary, different microstructure editing methods are available according to different parts of speech.

In the Ottoman Turkish, written in Arabic letters, pronunciation and orthography of the headwords are complex and most of the words are available for multiple reading. In this respect, it can be seen that the EŞ can be used also to detect different pronunciations of homograph (even though the main purpose of the dictionary writer is to list pun words).

The definitions given in EŞ do not have a specific standard and appear to be very complex. Also, many of the definitions are taken from other dictionaries of its period. However, as mentioned above, the main purpose of the dictionary is not to describe words but to list pun words. Therefore, retrieving definitions from different dictionaries is not a qualification that reduces the value of the dictionary. According to Svensén (2009), the types of definitions used in EŞ are: intensional definition, synonym definition, definition and synonym in combination, description of the function of the lemma and antonymy.

Etymological information was given in 15.354 of 17.472 articles in the EŞ. 2645 does not have any etymological information. Since grammatical information about Arabic grammar rules is given in 1327 of the headwords which are not provided with etymological information, these items can be considered as Arabic words. Therefore, the vast majority of the headwords in the dictionary are Arabic. When 15.354 etymological of the headwords is examined, 11.653 are Arabic, 2251 are Persian, 1388 are Turkish and 62 are from other languages.

In all the dictionaries written before the Tanzimat Period, Arabic and Persian words were made as headwords and their definitions were given in Turkish words. The etymology of the 1388 headwords in EŞ is Turkish. Besides, quite plain Turkish was used in the definitions. When these two points are taken into account, as the first dictionary of Türkçe, EŞ can be accepted after *Lehçetü'l-Lugat* (1732), which was accepted as the first Turkish dictionary of the period. However, these two dictionaries are quite different from each other in terms of type and purpose.

There are two types of cross-referencing in this dictionary: entry-internal cross-reference and dictionary-external cross-references. No abbreviations, symbols or symbols are used in cross-references. However, similar words or sentences are used as standard. No abbreviations or symbols are used in cross-references. However, similar words or sentences are used as standard.

There is only the front and back matter in the outside matter of the EŞ. Middle matter is not observed in the dictionary.

Keywords: Lexicography, History of Lexicography, Eser-i Şevket, Lexicographical analysing, The Modern Theory of Lexicographic Function.

1. Giriş

Çağdaş sözlükbilimi kuramlarının varsayımlarına göre sözlük içeriğinin, sözlüğün türü ve amacına uygun biçimde düzenlenmesi, sözlük yapılarının da bu doğrultuda geliştirilmesi esastır. Sözlük hazırlanırken, ilk aşamadan son aşamaya kadar kullanıcılar ve kullanıcıların ihtiyaçları merkeze alınır ve çağdaş sözlükbilimsel kuram ve uygulamaların tümünde olduğu gibi başlangıç noktasına kullanıcılar ve onların ihtiyaçları alınır. Günümüzde sözlükler daha kullanıcı dostu, amaca yönelik, kapsamı daha daraltılmış ve alana özgüdür. Bergenholtz ve Nielsen'a göre bir veri tabanından bir sözlük çıkarmak yerine bir veri tabanından amaca yönelik onlarca farklı sözlük çıkarmak mümkündür (2013). Bu nedenle de kalın ciltli, birden fazla amaca hizmet eden sözlükler yerine tek amaca ve işleve yönelik sözlükler hazırlanmaktadır.

Bu çalışmada, Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı'nın varsayımları çerçevesinde sözlükbilimsel incelemeye dair genel bir bilgi verilerek on dokuzuncu yüzyılda yazılmış olan Eser-i Şevket (EŞ) adlı sözlük, bu varsayımlar doğrultusunda incelenecektir. Sözlük eleştirisi ise bu yazının kapsamında değildir.

2. Sözlükbilimsel İnceleme

Sözlükler, hazırlanma ve kullanım süreçleri dolayısıyla hazırlayıcı ve kullanıcılarla sürekli bir ilişki içerisinde. Bu nedenle sözlüklerin, hazırlayıcı ve kullanıcılardan bağımsız olarak ele alınması düşünülemez (Boz, 2015: 41). Günümüzde çağdaş sözlükbilimi araştırmaları; sözlükleri kullanıcıyla olan ilişkisine göre değerlendirirler ve sözlüğün hazırlanma aşamasında da bu ilişkiye dikkat edilip edilmediği önem arz eder. "Sözlük kullanımına dair tüm araştırmaların amacı, sözlüğe başvuru sıklığını arttırmaktır. Bu araştırmalar; sözlüğün kullanıcılarının belirlenmesi, ihtiyaç ve beceri eksikliklerinin belirlenmesi ve sözlük türü, sözlük kullanıcısı ve sözlük kullanımı arasında doğru eşleştirmeyi yapmayı hedefler" (Nesi, 2013: 62-63).

Aarhus Üniversitesi Aarhus İşletme Fakültesi Sözlükbilimi Merkezi araştırmacıları tarafından geliştirilen "Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı (The Modern Theory of Lexicographic Functions)" (Bergenholtz, 1996, 1998; Tarp, 1992, 1994, 1995, 1998, 2000, 2001, 2002; Bergenholtz/Kaufmann, 1997; Bergenholtz/Nielsen, 2002; Bergenholtz/Tarp 2002), yukarıda bahsedilen kullanıcı-sözlük ilişkisini, sözlükbilimsel çalışmaların merkezine koyar. Sözlükteki tüm yapıların ve bu yapıların işlevlerinin, kullanıcıların ihtiyaçlarına göre, birbiriyle uyumlu olacak biçimde düzenlenmesini esas alır. Bergenholtz ve Tarp'a göre kuram iki temel varsayıma dayanmaktadır: Birincisi, sözlükbilimi bağımsız bir bilimsel disiplindir; dilbiliminin bir alt disiplini değildir. Sözlükbiliminin konu alanı insan yapımı ürünler olan sözlüklerdir ancak dilbiliminin konu alanı dildir. Başka bir deyişle dilbilimi insanoğlunun doğasında var olan dili konu edinir. İkincisi;

sözlükler, bazı insan ihtiyaçlarını karşılamak için hazırlanan “yarar sağlayan ürünler”dir. Dolayısıyla tüm kuramsal ve uygulamalı değerlendirmeler kullanıcı ihtiyaçlarının belirlenmesi üzerine kurulmalıdır. Diğer bir deyişle sözlükbiliminde farklı kullanıcı gruplarının, farklı kullanıcı durumlarındaki farklı sorunlarının çözümü için nelerin gerekli olduğunun belirlenmesine ihtiyaç duyulmaktadır (2003: 172).

Sözlüklerin tümünde belirli temel yapılar vardır. Türü ve niteliği değişse de bu yapılar hep mevcuttur. Ancak sözlüğün türü ve sözlük kullanıcılarına göre bu yapıların düzenlenmesi farklılıklar gösterecektir. (Jackson, 2016)’a göre sözlükleri birbirinden ayıran özellikler ortak özelliklerinden daha çok dikkate değerdir. Dolayısıyla sözlükleri incelerken tek bir şablona bağlı kalmak mümkün değildir. Farklı türdeki sözlüklerin, farklı kullanıcı özelliklerine ve türünün getirdiği bazı gerekliliklere sahip olup olmaması, sözlükleri incelerken önemli bir noktadır. Bir sözlük incelenirken sözlüğün türünden ve *dış veri* (outside matter)’lerden yola çıkılarak sözlük hakkında genel bir inceleme yapmak gerekir. Bu incelemeler yapılırken de her noktada, sözlüğün kullanıcılarıyla olan ilişkisini göz önünde bulundurmak gerekir.

Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı’nın varsayımları da göz önünde bulundurulduğunda sözlüklerin yalnızca içerdiği dil malzemesini ele almak yeterli olmamaktadır. Sözlükbilim kuramına dair araştırmalarla sözlükbilimsel inceleme yöntemi çalışmaları birbirini tamamlayarak ilerlemektedir. Uluslararası alanyazında, amaç ve işlevlerine göre sözlüklerin temel yapılarının neler olması ve hangi bilgileri ne şekilde sunması gerektiğine dair kuramsal pek çok çalışma yapılmıştır. Bu bağlamda bir sözlük gerek hazırlanırken gerekse incelenirken ya da eleştirilirken yayımlanmış sözlükbilimi terimleri sözlükleri, sözlükbilimi kuramıyla ilgili temel başvuru kaynakları mutlaka gözden geçirilmelidir.

Hartmann-James (1998) *Dictionary of Lexicography*, Burkhanov (1998) *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology*, adlı sözlükbilimi terimleri sözlükleri sözlüğün temel yapılarına ulaşmakta ve kavram alanlarını tespit etmekte önemlidir. Yanı sıra Svensén, sözlük incelemesini, sözlük eleştirisinin bir parçası olarak görür ve genellikle çok yakın zamanda yayımlanan sözlüklerin eleştirildiğinden söz eder. Çalışmasını sözlüklerin en yaygın özellikleri üzerinde şekillendirir ve sözlüklerin yapısı ve içeriği ile ilgili bilgilerle temel bir betimleme modeli sunar. Bu modelde ele aldığı konu başlıkları şunlardır (2009: 480): *Sözlük ve içeriği* (the dictionary and its content), *sözlük kullanıcıları ve sözlük türleri* (dictionary users and dictionary types), *veri toplama ve veri seçimi* (data collection and data selection), *metin olarak sözlük* (the dictionary as text), *maddebaşı* (the lemma), *bilgi türleri* (information types), *sözlük yapıları* (dictionary structure), *sözlük yapımı ve sözlük yayımı* (dictionary work and dictionary publishing), *sözlük kullanımı ve sözlük değerlendirmesi* (dictionary use and dictionary criticism)

“Crystal (1987) iyi bir sözlük için yirmi soru sormayı önermektedir; bu noktaları gözeterek bilimsel, iyi temellendirilmiş bir sözlük seçimine ve hazırlanmasına yaklaşılabılır. Bunlar; cilt dayanıklılığı, kâğıdın niteliği, maddebaşlarının açık yazılması, aranan sözcüklerin bulunması, uluslararası genel sözcükleri kapsamaması, ansiklopedik bilgi içermesi, zor kavramlara ilişkin resim bulunması, tanımların birbirinden açıkça ayrılması ve temelden ikincil anlamlara doğru sıralanması, tanımların anlaşılır olması, örneklendirmenin gerçekçi olması ve yapaylıktan uzak olması, kullanım bilgileri içermesi, argo, resmi vb. biçim açıklamaları bulunması, köken bilgisi vermesi, heceleme, noktalama vb. konularda bilgi vermesi, söyleyiş açıklamaları bulunması, deyim, atasözü vb. içermesi, eş-zıt anlamlı sözcükleri göstermesi, ilişkili sözcükleri çapraz gönderimle nitelemesi, sözcüklerle ilgili dilbilgisi bilgileri sağlaması, yararlı ekleri (kısaltmalar, ölçüler vb.) buldurması” (Crystal’dan akt. Kocaman, 1998: 113).

Bergenholtz (2003) oldukça geniş bir sözlük *değerlendirme* (evaluation) içeriği oluşturmuştur. Bu içeriğe göre bir sözlük incelenirken üzerinde durulması gereken önemli başlıklar şunlardır: *Sözlüğün işlevleri* (dictionary functions), *sözlüğün kullanıcıları* (dictionary users), *kullanıcılara verilen öneriler* (advice given to the users), *sözlüğün fiyatı* (price), *tasarımı/ web tasarımı* (layout/web design), *sözlüğün derleyen(ler)i* (the compilers), *diğer sözlüklerle karşılaştırma* (comparison with other dictionaries), *sözlüğün yazılma süreci* (prehistory of the dictionary), *diğer incelemelere başvurulma* (reference to other reviews), *sözlüğü inceleyicisi* (the reviewer), *sözlük ilkeleri* (dictionary basis), *dış veri* (outside matter), *maddebaşı seçimi* (lemma selection), *sözlük maddebaşlarının düzenlenmesi* (establishment of lemmas), *arama ve bulma seçenekleri* (search and access sections), *parçacıl yapı* (entry structure), *kuralcı /betimleyici boyut* (normative/descriptive dimension), *eşdeğerleri* (equivalents) (iki dilli sözlükler için), *dilbilgisi* (grammar), *yazım "imlâ" bilgisi* (orthography), *sesletim* (pronunciation), *anlamsal ve ansiklopedik bilgi* (semantic and encyclopedic information), *artdizgesel bilgi* (diasystematic information), *köken bilgisi* (etymology), *örnekler* (examples), *eşdizimler* (collocations), *deyimler* (idioms), *çizimler/resimler* (illustrations), *eşanlamlılık/zıtanamlılık* (synonymy/antonymy), *çapraz gönderimler* (cross-references), *sözlük albenisi* (entertainment value of dictionary), *bir araya getirilmiş değerlendirme* (unified concluding evaluation).

Yukarıda verilen çalışmalardaki konu başlıkları genel olarak incelendiğinde türüne ve amacına göre sözlükteki tüm veriler ve bu verilerin işlevleri tek tek değerlendirilmeli ve işlevsel olup olmadığı betimlenmelidir. Ayrıca sözlüğün yapıları, bu yapıların birbiriyle ilişkileri ve tutarlılığı da incelenmelidir. Yukarıdaki listeler genişletilebilir ya da sınırlandırılabilir ancak geniş bir değerlendirme için bu tarz ayrıntılı ölçütler belirlemek gereklidir. İnceleme başlıkları belirlemek yol gösterici olmakla birlikte tüm ayrıntıları madde madde listelenebilecek bir şablon belirlemek oldukça güçtür. Bu nedenle bir sözlük incelenirken öncelikle türünü ve amacını tespit etmek ve sonrasında en temel yapılarını ve dış yapılarını incelemek ve bunları her aşamada türü ve amacına göre ele almak, incelemeye temel bir şablon oluşturabilir.

Bu çalışmada, 19. yüzyılda tamamlanmış, eş zamanlı tarihî bir sözlük olan Eser-i Şevket incelenecek ve Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı'nın varsayımlarına uygun bir biçimde, kullanıcı-sözlük ilişkisi bağlamında, yapı ve işlev açısından tarihî bir sözlüğün inceleme denemesi yapılacaktır.

3. Eser-i Şevket

Eser-i Şevket, Es-Seyyid Mehmed Şevket'e ait bir cinas sözlüğüdür. Cinas sözlüğü olduğuna dair bilgiyi eserin ön sözünde bulmak mümkündür.

Sözlük, H 1268/ M 1851 tarihinde Sultan Abdülmecit Han zamanında tamamlanmıştır. Ön sayfalarla birlikte toplam 7+745 sayfadır ve tek cilttir. Eser toplam 29 babdan oluşmaktadır. Her bab da fasıllara ayrılmıştır. Bablar *maddebaşı* sözcüğün ilk harfine göre, fasıllar ise son harfine göre düzenlenmiştir. Örneğin "Faslü'l-bâ bi'r-râ" bâ harfi ile başlayıp râ harfi ile biten maddebaşlarını göstermektedir. Eser nesir tarzında olup maddebaşları sütunlarla ayrılmamış; *bütüncül yapı*daki satırlar devam ederken, parantez içinde verilmiştir. Maddebaşlarında hareke kullanılmamıştır. Eserde toplam 17.472 *maddebaşı* bulunmaktadır. Mehmet Şevket maddebaşlarının kökenlerini de vermiştir. Onun verdiği köken bilgilerine göre 11.652 maddebaşının kökeni Arapça, 2251'i Farsça ve 1388'i ise Türkçe kökenlidir. 2119 maddebaşının kökeni verilmemiştir. Kökeni verilmeyen bu maddebaşlarının *dilbilgisel bilgileri* kontrol edildiğinde ise bu maddelerdeki sözcüklerin çoğunun Arapça çekimli ad ya da eylem olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra 62 *maddebaşı* Batı kökenli (Ecnebî) ve Çerkes, Ermenî, İbranî, Mısır, Rumî ve Yunanî kökenli kelimelerdir. Ayrıca maddelerin bir kısmında da Türkî ve Arabî, Türkî ve Farsî, Farisîden muarreb (Arapçalaşmış) gibi bilgiler de

verilmiştir. Sözlükteki tanımların tümü Türkçedir. Tanımlarda kullanılan Türkçe oldukça sade ve anlaşılirdir.

Eserin *baş veri* (front matter)'sinde ilk üç sayfada iki takriz bulunmaktadır. Bu takrizler Şeyhzade Mehmed Esad El-Hüseynî En-Nakib ve Rumeli Kazaskeri Abdulkadir bin Muhammed'e aittir. Takrizler oldukça ağır bir dille yazılmış olup bazı bölümleri Arapçadır.

Cilt özellikleri: Ön cilt tuğralı ve bezemeli, arka cilt tuğralı, bezemeli ve mıkleblidir.

Kuyudat: Nüshanın baş tarafındaki ilave ilk sayfanın ön yüzünde es-Seyyid Abdülhamid Ferid (Ser Kâtib-i Mabeyn-i Hümayun)'a ait 1268 tarihli bir temellük kaydı vardır[†]

Eserin tab' ve timsali Muharrem Recâî tarafından yapılmıştır (Şevket, 1851: 744). Eser, İstanbul'da, Matbaa-i Amire'de basılmıştır. Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerde toplam 26 nüshası bulunmaktadır. Eser ile ilgili ayrıntılı inceleme Bölüm 4.'te verilecektir.

4. EŞ'nin Sözlükbilimsel İncelemesi

4.1. Sözlüğün Türü

Sözlük türünün tespiti, sözlüğün kullanışlılığını etkileyen önemli bir adımdır. Atkins ve Rundell'a göre olası sözlük kullanıcıları, sözlüğün planlanma sürecinde merkezi bir rol oynamaktadır (2008: 17). EŞ'de bu planlamanın ne şekilde yapıldığı bilinmemekle birlikte sözlüğün yapısı, *maddebaşı* seçimi, *baş verileri* ve maddebaşlarının tanımından yola çıkılarak ve Atkins ve Rundell (2008: 24-25)'da ele alınan sözlük sınıflandırmasında değerlendirilmesi gereken sözlük özellikleri temel alınarak EŞ'nin sözlük türüne dair genel bir değerlendirme yapılabilir. Atkins ve Rundell'a göre bir sözlüğün hangi türde yazılacağı/yazıldığı belirlenirken titizlikle ele alınması gereken sekiz öge vardır. Bu ögeler Tablo 1.'de gösterilmiştir (2008: 24-25):

Tablo 1. Atkins ve Rundell (2008: 24)'a Göre Sözlük Türleri[‡]

KONU BAŞLIKLARI	SÖZLÜK TÜRLERİ
1. Sözlüğün dili	a. Tek dilli b. İki dilli (1) Tek yönlü iki dilli (2) Çift yönlü iki dilli
2. Sözlüğün kapsamı	a. Genel amaçlı dil b. Ansiklopedik ve kültürel malzeme c. Terminoloji ya da altdiller d. Dilin belirli bir alanı (ör. eşdizimler, öbek eylemler ya da deyimler sözlüğü)
3. Sözlüğün boyutu	a. Standart b. El sözlüğü c. Cep sözlüğü
4. Sözlüğün ortamı	a. Basılı b. Elektronik c. Web tabanlı
5. Sözlüğün tasarımı	a. Sözcükten anlama b. Anlamdan sözcüğe ve anlama (Araştırılan sözcüğün anlamsal olarak ilişkili olduğu diğer sözcükler)

[†] Bilgilere <http://katalog.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?-ac=arama&betik=eser-i-%20%C5%9Fevket> adresinden erişilmiştir.

[‡] Atkins ve Rundell (2008: 24)'dan yararlanılarak tablolaştırılmıştır.

6. Kullanıcının dili	<ul style="list-style-type: none"> a. Aynı dili konuşan bir grup kullanıcı b. İki belirli dil kullanıcısı grubu c. Sözlükte kullanılan dilin dünya çapındaki öğrencileri
7. Kullanıcının eğitimi	<ul style="list-style-type: none"> a. Dilbilimciler ve diğer dil uzmanları b. Okuryazar yetişkinler c. Öğrenciler d. Küçük çocuklar e. Dil öğrencileri
8. Sözlüğün kullanım amacı	<ul style="list-style-type: none"> a. Çözümleme <ul style="list-style-type: none"> - Sözcüğün anlamını anlama - Yabancı dilden kendi diline çevirme b. Şifreleme <ul style="list-style-type: none"> - Sözcüğü doğru bağlamda kullanma - Bir metni kendi dilinden yabancı bir dile çevirme - Dil öğretimi

Tablo 1’de verilen bilgilerle ele alındığında EŞ’nin türü ile ilgili şunlar söylenebilir:

(1a) EŞ, tek dilli bir sözlüktür ve bu dil 19. yüzyıl Osmanlı Türkçesidir.

(2cd) Sözlük; terminoloji veya alt dillerle, dilin belirli bir alanı olan cinaslarla ilgilidir.

(3a) Sözlüğün boyutu standarttır. El sözlüğü ya da cep sözlüğü değildir.

(4a) Basılı bir sözlüktür.

(5a) Sözcükten anlama tanım stili kullanılmıştır.

(6a) (7b) Hedef kitlesi, aynı dili kullanan bir grup kullanıcı yani şiir dilinde Osmanlı Türkçesini kullanan şairler olan okuryazar yetişkinlerdir.

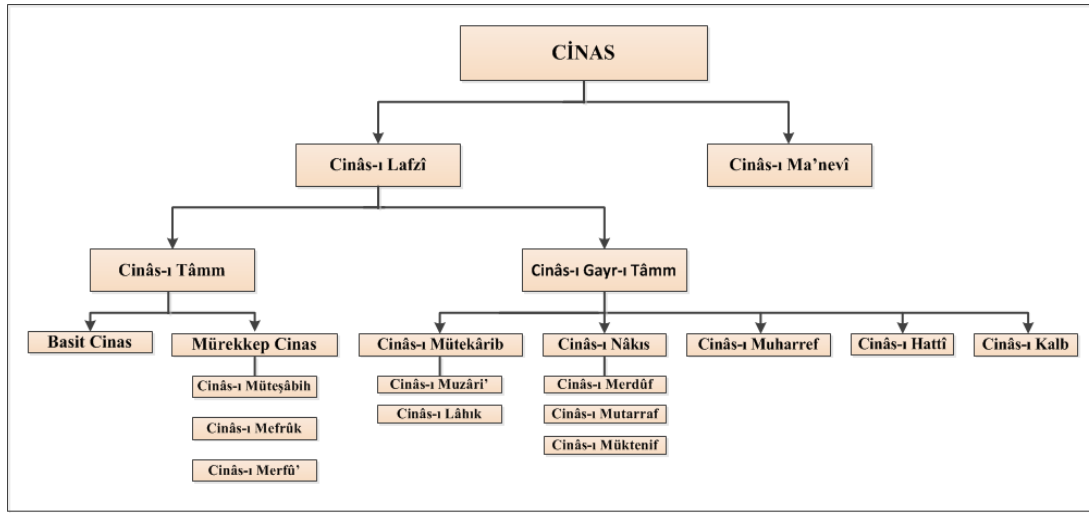
(8b) Sözcüğü doğru bağlamda kullanma işlevini yerine getiren bir sözlüktür.

4.1.1. Cinâs Sözlüğü Olarak Eser-i Şevket

Sözlüklerde *baş veri* adı verilen ve sözlüğün *bütüncül yapısından* önce bulunan bölümünde sözlüğe dair önemli bilgiler yer alır. *Baş verideki* tüm bilgiler sözlüğün tamamlayıcı bileşenleridir (Hartmann ve James, 1998: 60). Bu önemli bilgilerden biri de *ön söz* (preface)’dür. *Ön sözde* sözlük hazırlayıcı(lar)ının, sözlüğün hazırlanma amacı ve bununla birlikte sözlüğün türüyle ilgili bilgi vermesi beklenir. Dolayısıyla ön sözü ve ön sözde yer alan sözlük türüne dair bilgileri iyi çözümlenmelidir. EŞ’nin ön sözünde (1851: 2-3) hazırlayıcı, sözlüğün bir cinâs sözlüğü olduğunu “hattî ve lafzî cinâs”ları içerdiğini belirtmiştir.

Sözlüğün içeriğinin, ön sözünde verilen bilgilerle uyumlu olması sözlüğün tutarlılığı ve kullanıcı ve sözlük ilişkisi açısından önemlidir. Bir cinâs sözlüğü olması nedeniyle sözlüğün *bütüncül yapısında* verilen sözcük listesinin de bu amaca uygun düzenlenmiş olması beklenmektedir. Cinâs sanatının birçok farklı türü vardır. Temel olarak iki başlıkta incelenebilir: Cinâs-ı lafzî ve cinâs-ı ma’nevî[§] (bk. Şekil 1).

[§] Cinâs ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Ekrem (1881); Naci (2017); Tâhirü’l-Mevlevî (1973); Kılıç ve Yetiş (1993); Saraç (2007); Dilçin (2009).

Şekil 1. Cinâs Türleri

Yazar, EŞ'nin ön sözünde sözlükte *hattî* ve *lafzî cinâs* türlerinde sözcüklerin listelendiğinden bahsetmiştir. *Lafzî cinâs* telaffuz ve imlâdaki cinâs türüdür. *Hattî cinâs* ise yine *lafzî cinâs*ın bir alt türü olup cinâsı meydana getiren sözcüklerde noktalı harflerin bulunması ve bu sözcüklerin arasında nokta açısından farklılık bulunmasıyla yapılan cinâs sanatıdır. *Hattî cinâs*la ilgili sözlükte farklı noktalı harflerle farklı örnekler bulunsa da bu maddebaşları sözlükte diğer cinâs türleri kadar çok yer almaz. Sözlükte en fazla örneğine rastlanan cinâs türü *muharref cinâs*tır. Bu tür cinâsta esas olan, cinâsı meydana getiren sözcüklerin hareke ve sükûn (hey'et) yönünden farklı olmasıdır. EŞ'nin *bütüncül* yapısının düzenlemesi bu cinâs türünün örneklerini bulmak için oldukça elverişlidir. Bu örneklerin bir kısmı ikili olduğu gibi üç, dört hatta beş *muharref cinâs*lı maddebaşını art arda görmek mümkündür. Ayrıca bu türde verilen cinâsı maddebaşlarında eş yazımlı örneklerin Arapça, Farsça, Türkçe ve diğer dillerden karma olabildiği de görülür. Sözlükte yer alan diğer cinâs türleri ise: *basit* ve *birleşik cinâs*, *mütesâbih cinâs*, *merfû' cinâs*, *muzâri' cinâs*, *lâhik cinâs* ve *mutarraf cinâs*'tır. EŞ, ön sözünde Mehmet Şevket'in de belirttiği gibi *cinâs-ı lafzî* yani sesletim ve yazımla ilgili cinâs örneklerinin listelendiği bir sözlüktür. Bu sözlük, şiir yazma işiyle ilgilenenler için düzenlenmiş bir sözlük olmakla birlikte sözlüğün doğrudan amacı olmasa da anlamı bilinmeyen sözcükleri bulmak için veya bir sözcüğün farklı okunuşlarını görebilmek için –sözlüğün kapsamının geniş olması nedeniyle- de kullanılabilir.

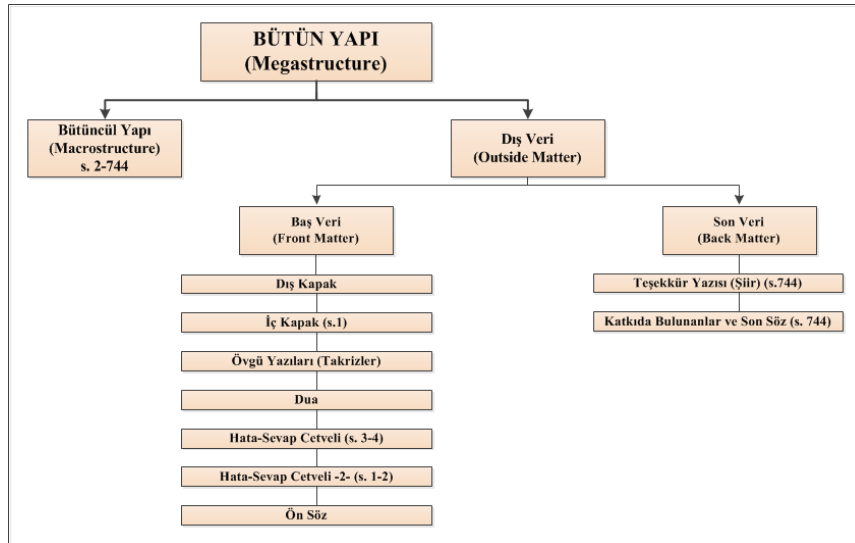
EŞ, bir cinâs sözlüğü olarak –tespit edildiği kadarıyla- Türkçe yazılmış sözlüklerde türünün tek örneğidir. Bu hacimde ve bu türde oluşturulmuş başka bir sözlüğe rastlanmamıştır. Sözlükçülük tarihine bakıldığında seci ve uyak sözlüklerine sıklıkla rastlanır. Hatta uyak ve seci yapmayı kolaylaştırmak için sözcük listesinin düzenlenmesinde farklı bir yöntem izlenir. Alfabetik dizimde kökün son harfini esas alıp diğer harfler arasında da alfabetik sıraya göre düzenlenen ve son harfi aynı olan kelimeleri bir araya toplaması sebebiyle "kafiye sistemi" adı verilen yöntemi ilk defa geliştiren; ekolün ilk özgün ve en sağlam eserini ortaya koyan Türk asıllı İsmail b. Hammâd el-Cevherî'dir (Durmuş, 2009: 399). Vankulu Lugati (VL), Kâmusü'l-Muhîd Tercümesi (KM), Seci ve Kafiye Lugati (Şığva, 2009) kafiye sistemi ile hazırlanmış sözlüklerdendir. Cinâs sanatına dair Arap edebiyatında çok sayıda eser yazılmışsa da bu eserler daha çok belagatle ilgili başvuru kaynaklarıdır. Divan şairlerine yönelik olarak hazırlanmış ve şairlerin cinâs yapmasını kolaylaştıracak bir sözlüğe rastlanmamıştır. Rastlanılan kaynaklar arasında sözlük olarak nitelendirilebilecek tek eser Münşî'nin Ravzatü'l-Cinâs adıyla bilinen eseridir. Münşî'nin eseri Farsça cinâsı sözcüklerin Türkçe anlamları üzerine düzenlenmiş bir lügattir ve Yılmaz (2010)'a göre eserde Farsça cinâsı sözcükler gruplar

hâlinde bir araya getirilmiş, çeşitli anlamlarının verilmesini takiben de ilgili örnekler sunulmuştur. Örneklerin büyük bir kısmı Fars edebiyatı numunelerinden alınmış ve özellikle Türk edebiyatında şöhret kazanmış bazı şairlerin Farsça beyit yahut mısralarına yer verilmiştir. Ravzatü'l-Cinâs, türü itibarıyla bir cinas sözlüğü olmakla birlikte amacı cinaslı şiir yazmak isteyen şairlere cinas örnekleri sunmak değil, cinas sanatına dair Farsça şiir örneklerini göstermek olmalıdır. Dolayısıyla EŞ için, Türkçenin ilk cinas sözlüğüdür, denebilir.

4.2. Bütün Yapı (Megastructure)

Başvuru kaynaklarının, *bütüncül yapı* ve *dış veriyi* kapsayan bileşen bölümlerinin bütününe *bütün yapı* adı verilir (Hartmann ve James, 1998: 93; Svensén, 2009: 379). Sözlüğün tek zorunlu bileşeni *sözcük listesidir*. *Bütün yapı* ise *dış veri*, *bütüncül yapı* ve aralarındaki ilişkiyi gösteren bir çeşit çatı kavramdır. Bu çatı kavramı Hartmann ve James, (1998) ve Svensén, (2009) kullanmıştır. Sözlükbilimle ilgili birçok kaynakta bu çatı kavram yerine *bütüncül yapı* kavramı kullanılmış ve *sözcük listesi* ile *bütüncül yapı* terimleri ayrı kavramları karşılamışlardır.

Svensén'a göre sözlüğün tek zorunlu bileşeni olan *sözcük listesinin* etrafında diğer bileşenler yer alır. Bu bileşenler *sözcük listesine* göre fiziki konumu bakımından *baş veri* (front matter), *iç veri* (middle matter) ve *son veri* (back matter) olarak adlandırılır (2009: 379). Bu bileşenlerin tümüne ise *dış veri* adı verilir. *Dış veriler* sözlükteki fiziki konumları dışında işlevlerine göre de sınıflandırılırlar. Bu sınıflandırmaya göre *dış veriler*: a. *Amaç dille ilgili bilgi veren*, b. *Sözlüğün işlevi hakkında bilgi (metafunction)*, c. *Sözlüğün erişim yapısı (access structure) hakkında bilgi veren* ve d. *Diğer işlevlerle ilgili dört bölümden söz edilmektedir*. Şekil 2'de EŞ'nin *bütün yapısı* verilmiştir:

Şekil 1. EŞ'nin Bütün Yapısı

4.3. Bütüncül Yapı (Macrostructure)

Sözlük kullanıcılarına ve hazırlayıcılarına, sözlükteki bilginin yerini bulmalarını sağlayan listeye *bütüncül yapı* adı verilir (Hartmann ve James, 1998: 91). Sözcük listesinin nasıl düzenleneceğine dair verilecek bütün kararlar *bütüncül yapıyı* oluşturur (Atkins ve Rundell, 2008: 160; Svensén, 2009: 368). *Bütüncül yapı*, sözlüğün en temel bileşenidir. Svensén'a göre belirli bir sözcük listesinin içindeki sözlük maddeleri ve bu maddeler arasındaki ilişkiler sözlüğün amacı ve kullanıcının profiline göre özel bir şekilde düzenlenmelidir (2009: 8). Bu yüzden de farklı sözlüklere göre farklı amaçlarla düzenlenmiş *bütüncül yapılar* bulunur. Sözlükler için iki temel *bütüncül yapı*

düzenlemesi vardır: Bunlardan biri söz temelinden yola çıkılarak yani maddebaşlarının sesletimine göre oluşturulan *alfabetik ilke* (alphabetical principle); diğeri ise içerik temelinden yola çıkılarak oluşturulan yani maddebaşlarının anlamları ve bunlara göre sistematik ya da tematik düzenlenmiş *sistematik ilke* (systematic principle)'dir (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 190; Svensén, 2009: 368).

4.3.1. Maddebaşı Düzenlemesi

Bir sözlükte *bütüncül yapının* düzenlemesi için *alfabetik ilke* kullanılacaksa düşünülmesi gereken bir diğerk nokta da *yazıbirimlerin* sıralamasının nasıl olacağıdır. Burada iki tercih söz konusudur: *Maddebaşının ilk harfine göre* (initial-alphabetical order) ya da *maddebaşının son harfine göre* (final-alphabetical order) yapılan düzenlemedir (Svensén, 2009: 369-370). EŞ'nin *bütüncül yapısında* maddebaşlarının düzenlenmesinde Arap alfabesine göre düzenlenmiş *alfabetik ilke* benimsenmiş, bu alfabetik düzenleme sözlük hazırlayıcısı tarafından sözlüğün amacına göre özelleştirilmiştir. Mehmet Şevket'in EŞ'de etkilendiği ekol, el-Cevherî ekolü olarak da bilinen kafiye ekolüdür. Ancak EŞ'de alfabetik ekole de bir bakıma yaklaşılmıştır. Kafiye ekolünün çıkış noktası; şairlerin şiir yazarken kafiye bulmalarını kolaylaştırmaktır (Alpak, 2006: 49). Bu sisteme göre maddebaşları; *bab* denilen son harflerine, *fasıl* denilen ilk harflerine ve fasıllar içerisinde de sadece asıl harfleri (yani kök harfleri) dikkate alınarak düzenlenmektedir (Muhtar, 1986: 339; Alpak, 2006: 49; Gülbil, 2015: 129-130). EŞ'de *bab* ve *fasıl* düzenlemesi kafiye ekolünün tam tersi özelliğe sahiptir. *Bütüncül yapıdaki* maddebaşlarının ilk harflerine *bab*, son harflerine ise *fasıl* denmiştir. Eserde Arap alfabesine göre toplam 29 bab, her bir babın içinde de 29'ar fasıl bulunmaktadır. Ör. ilk harfin cîm, son harfin râ olduğu bölüm EŞ'de bab olarak *el-bâbü'l- hâmis*; fasıl olarak ise *faslü'l- cîm bi'r-râ* olarak gösterilmiştir (bk. Tablo 2):

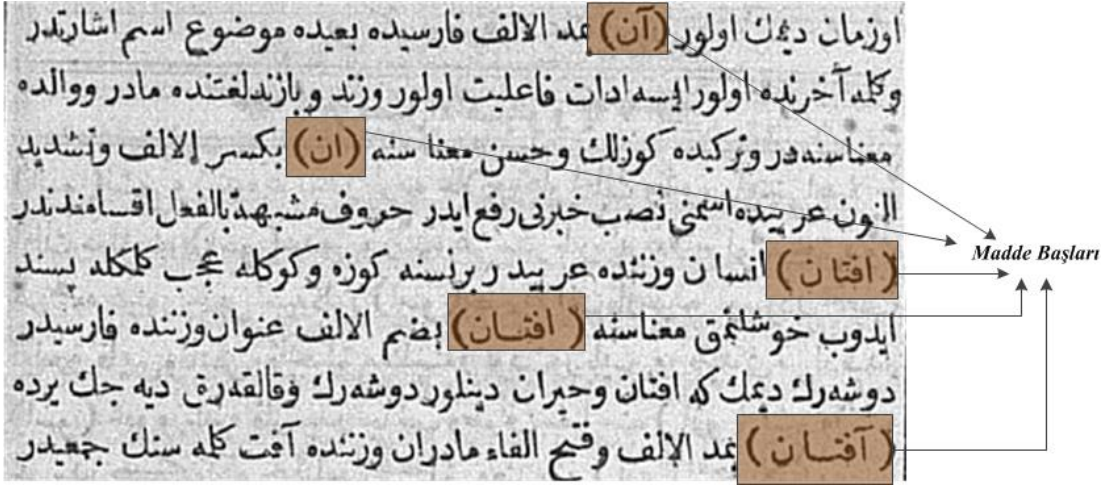
Tablo 2. EŞ'de Bab ve Fasıl Düzeni

Madde başı	Arap Harfli Yazımı	Sesletim Bilgisi	Köken	Tanımı	Bab	Fasıl	S.
cezer	جزر	bi-fethateyn	Arabî	Havuç dedikleri nesne. Cem'i cüzür gelir.	el-bâbü'l-hâmis	faslü'l-cîm bi'r-râ	179
cezer	جزر	bi't-tahrîk	Arabî	Sibâ'n ekl eyledikleri lahm manasına.	el-bâbü'l-hâmis	faslü'l-cîm bi'r-râ	179
cezir	جزر	bi-fethi'l-cîm	Arabî	Deryanın suyu ardına rüçü' etmek ki cezir demek. Meddin zıddıdır.	el-bâbü'l-hâmis	faslü'l-cîm bi'r-râ	179

Burada sözlük hazırlayıcısının Cevherî ekolünden bazı noktalarda farklılaştığı görülmektedir. Bunun iki nedeni olabilir: Birincisi EŞ'de yalnızca Arapça kökenli maddebaşları bulunmaz, dolayısıyla da Arap sözlükçülük ekolünde dikkat edilmesi gereken kök harf düzenine uyum sağlaması mümkün değildir. İkincisi ise eser Tanzimat dönemindeki yenilik sürecinde yazılmıştır. Dolayısıyla da sözlük hazırlayıcısı, dönemin en önemli sözlükleri olan KM tercümesi ve VL tercümesindeki maddebaşını bulmada yaşanan zorluklara bir çözüm bulma ihtiyacı duymuş olabilir.** Burada kısaca Mehmet Şevket'in kafiye ekolü ve alfabe ekolünü kendi sözlüğüne uyarladığı ve bu sayede eserin kullanılabilirliğini arttırdığı söylenebilir.

** Kafiye ekolünde yazılan sözlüklerle ilgili eksiklikler için bk. (Gülbil, 2015).

Alfabetik düzenleme dışında EŞ'deki *bütüncül yapı* ile ilgili belirtilmesi gereken son bir konu da maddebaşlarının sözlüğün sayfalarındaki yerleşimi ya da sayfa düzenidir. Eserde maddebaşlarının alışılmış düzendeki gibi sayfanın sağında (Arap alfabesine göre), yukarıdan aşağı değil, önceki maddenin hemen bitiminde yer alması ve maddebaşını maddeden ayıran tek işaretin maddebaşının parantez içinde yazılarak belirtilmesi, yani sözlüğün düz yazı düzeninde hazırlanmış olması, sözlüğün kullanımı ve maddebaşının bulunması açısından zorluk yaratmaktadır (Resim 1.):

Resim 1. EŞ'de Maddebaşları

4.3.2. Maddebaşı Seçimi ve Metinlerarasılık

Maddebaşı seçimi; sözlükler hazırlanmaya başlanmadan önce titizlikle planlanması gereken ve sözlüğün hedef kitlesi ve amacına göre farklılık gösteren sözlük düzenleme aşamasıdır. Bu aşamada sözlüğe alınan maddebaşlarının seçimi bilimsel ölçütlerle ne kadar desteklenirse sözlüğün kalitesi de o oranda artacaktır.^{††} Günümüzde sözlük hazırlamada kullanılan geniş derlemelerin 1980'lerin başında tasarlandığı düşünülürse (Atkins ve Rundell, 2008: 53) 19. yüzyılda hazırlanmış bir sözlükte bu yolu kullanmanın mümkün olmadığı aşikârdır. Zgusta'ya göre -eğer varsa- söz konusu dilde (ya da türde) hazırlanmış diğer sözlükler de önemli bir bilgi kaynağı olabilir. Bazen bir sözlük, başka bir sözlüğün derlenmesinin temeli olabilir ya da tek dilli bir sözlük, iki dilli bir sözlüğün kaynak dilinin öğelerini açıklamak için kullanılabilir (1971: 239). Zgusta'ya göre bu yöntem nadirdir ancak tarihî sözlükler söz konusu olduğunda bunun çok daha sık yapıldığı görülmektedir.

Tarihî sözlüklerde *maddebaşı* seçiminin nasıl yapıldığına dair bilgi edinmek için yararlanılabilecek çok az kaynak vardır. Sözlüğün yazarıyla görüşmek söz konusu değildir. Sözlüğün ön sözünde bu bilgi verilmiş olabilir veya dönemin genel kaynaklarına dair bir araştırma yapılarak bilgi sahibi olunabilir. Dönemin birçok sözlüğünde olduğu gibi EŞ'de de kendisinden önce yazılmış sözlükler, bu sözlüğe kaynaklık etmiştir. Sözlük hazırlayıcısı bunu eserin ön sözünde "...hazırlanırken güvenilir sözlüklerden iyice araştırıp inceleyerek..." diye belirtmiştir ancak yazıldığı türün ilk örneği olmasından dolayı EŞ'de sözlük hazırlayıcısı, kendisinden önce yazılan aynı türdeki sözlüklerden değil, yazıldığı dönemin önemli genel amaçlı sözlüklerinden

^{††} Bozkurt (2017)'un "Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi" adlı çalışması bu konuda yapılmış özgün bir çalışmadır.

yararlanmıştır. Yararlandığı sözlüklerden, sözlüğün ön sözünde bahsetmemiştir ancak sözlük maddelerinin bazılarında yaptığı alıntılarla yararlanmış olduğu sözlüklerin adını zikretmiştir. Sözlüklerde metinlerarasılık denilebilecek bu özelliği tarihî sözlüklerin birçoğunda görmek mümkündür.

Sözlüklerin her biri kendinden önce yazılan sözlüklerden etkilendiği gibi kendinden sonra yazılacak sözlükleri de etkiler. Sözlükler aynı ya da benzer amaç için önceden yazılmış sözlüklerle benzer dil malzemesini ve yapıları kullanırlar ve Svensén'ın da belirttiği gibi “Doğal olarak her yeni sözlük projesinin başında ‘tekerleği yeniden icat etmek’ ve sözlükbiliminde önceden yapılan ilerlemeleri kullanmaktan kaçınmak anlamsız olur” (2009: 428). Sözlükleri derleyenler diğer sözlüklerdeki çalışmalardan belirli ölçüde yararlanırlar. Svensén bunu bir ‘hayatta kalma iç güdüsü’ olarak betimlemektedir çünkü sözlük derleyenler önemli bir şeyi gözden kaçırmamak için kendi eserleriyle ilgili tüm sözlükleri incelerler (2009: 428).

Aktulum’a göre iki ya da daha çok metin arasında kurulan “ortakbirliktelik ilişkisi” bir metne yapılan gönderge, yapıtın adı ya da yazarı açıkça bildirilerek ve alıntılanan kesitler (Ör. ayraçlar ya da italik yazı kullanılarak) belirtilerek açık ilişkiler; bir yapıtta ayrışık unsurlara yer verildiği konusunda hiçbir belirti, ipucu verilmeden kapalı ilişkiler kurulabilir. Alıntı, gönderge, açık; gizli alıntı ve anıştırma, kapalı metinlerarası ilişkilerdir (Aktulum, 2000: 93-94).

EŞ’de 54 maddede alıntı yapılmıştır. Bu alıntılarda kullanılan yöntem tanım yapıldıktan sonra “*tafsili ... mesturdur*” bilgisini vermektir. Alıntı yaparken alıntıyı belirginleştirecek herhangi bir işaret kullanılmamıştır. Bu yöntemin kullanıldığı maddelerde şüphesiz ki alıntı yapma ya da metinlerarası bağlantı kurma amacı güdülmemiştir ancak bu yöntem sayesinde Mehmet Şevket’in eseri oluştururken yararlandığı diğer sözlükler hakkında bilgi sahibi olmak mümkün olmuştur. Eserin ön sözünde ya da başka herhangi bir bölümünde derleyicinin yararlandığı kaynaklardan söz edilmemiştir. Ancak eserin içindeki 54 alıntıda adı geçen sözlükler şunlardır: Burhân-ı Kâtî (BK)** , KM§§, Zend ve Pâzend Lügati, Sistan Lügati ve Ezd Lügati.

EŞ’de çok sayıda gizli alıntı ve anıştırma bulunmaktadır. Bu çalışmada gizli alıntı ve anıştırmalarla ilgili istatistiksel herhangi bir veri toplanmamış olup eserin çevriyazısı yapılırken yukarıda adı geçen eserlerden yararlandığı tespit edilmiştir. On dokuzuncu yüzyılda yazılan birçok tarihî sözlükte BK ve KM, sırasıyla Farsça ve Arapça sözcükler için bir çeşit veri tabanı olarak görülmektedir. Özellikle Mütercim Âsım’ın*** bu eserleri Türkçeye kazandırmasından sonra bu eserlerden birçok kişinin yararlandığı ve güvenilir kaynak olarak bu iki eserin uzunca bir süre kullanıldığı görülmektedir (Aksoy, 1955; Sütçü, 2013). Ayrıca EŞ’deki gizli alıntı ve anıştırmalarda kullanıcı ve sözlüğün türüne göre bir tür ve bağlam değişikliği söz konusudur. Bahsi geçen KM, Arapça-Türkçe iki dilli sözlük; BK ise Farsça-Türkçe iki dilli sözlüktür. EŞ ise bir cinas sözlüğüdür ve Arapça ve Farsçanın yanı sıra Türkçe ve daha birçok dilde maddebaşına sahiptir. Dolayısıyla bu sözlük farklı bir türde ve farklı bir amaç için hazırlanmış olup EŞ’nin bu eserlerin bir kopyası olduğu söylenemez.

4.3.3. Maddebaşı ve Maddebaşı Türleri

Maddebaşı, maddenin başladığı yerdir ve maddede açıklanan sözcük ya da sözcük öbeğidir (Hartmann ve James 1998: 67). Maddebaşının sözlüğün türüne ve hedef kitlesine göre nasıl ve neye göre seçileceği ile ilgili sözlükbiliminde ve *bilgisayımli dilbilimde* (computational linguistics) birçok çalışma olsa da bu çalışmalara burada yer verilmeyecektir. Ancak bahsedilmesi gereken bir konu

** Âsım (2000)

§§ Âsım (2013)

*** Mütercim Asım Efendi ile ilgili ayrıntılı bilgiye Karşlı (2000)’dan ulaşılabilir.

sözcükbirim (canonical form)'dir. Atkins ve Rundell'a göre bir sözlükte bir dilin sözcüklerinin sözcükbiçimleri ile seçilen maddebaşlarının (Ör. tekil adlar, eylemlerin mastar biçimleri vb.) belli özelliklere sahip olması gerekir. Genellikle sözcüklerin durum çekimli ve teklik biçimleri ve eylemlerin zaman, kip ve kişi çekimli değil mastar biçimleri *maddebaşı* olarak seçilir. EŞ'de ise bu kuralların dışına çıkıldığı görülmektedir. Bunun nedeni de EŞ'nin *bütüncül yapısındaki* maddebaşlarını tanımlama amacının sözlüğün ilk amacı olmamasıdır. EŞ'de verilen maddebaşları eş yazımlıdır ve bu eş yazımlı maddebaşları art arda verilir. Bu maddebaşlarının büyük bir kısmı da sözcükbiçimlerdir. EŞ'nin maddebaşları incelendiğinde söylenişleri ve yazılışları benzer ya da yazılışları benzer ancak anlamları farklı olan en az iki sözcüğün *maddebaşı* olarak seçildiği görülmektedir. Bir ibarede cinas bulunması için sözcüklerin ad veya eylem olması yahut sözcük köküne getirilen ekler ile meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. Dolayısıyla da EŞ'de yer alan maddebaşlarının *sözcükbirim* olmaması sözlüğün türüne göre olağandır. EŞ'de sözlükbiçim olarak verilen maddebaşlarının büyük bir çoğunluğunda *dilbilgisel bilgi* verilmiştir. Bu maddelerin bazılarında tanım bilgisi hiç bulunmamaktadır. Tablo 3.'te *sözcükbirim* olmayan bazı maddelere ve tanımlarına yer verilmiştir:

Tablo 3. EŞ'de Çokluk (cem) Biçimli Maddebaşları

Madde başı	Maddebaşı ve Yazım Bilgisi	Sesletim Bilgisi	Köken	Tanım	Dilbilgisel Bilgi	S.
ircā	ارجا	bi-kesri'l-elif ve sükûnü'r-râ ve meddi'l-cimü'l-meftûha	Arabî	Te'hîr eylemek manasına		8
ercā	ارجا	bi-fethi'l-elif ve sükûnü'r-râ ve meddi'l-cimü'l-meftûha	Arabî		Cem-i ricâdır.	8

Tablo 3.'te ikinci satırdaki *ercā* çokluk biçimli maddebaşının verilme nedeni bir önceki maddebaşında *ircā* maddebaşının verilmesidir. Sözlük hazırlayıcısı burada cinaslı olarak kullanılabilecek iki eş yazımlı maddebaşını vermiş ve bu sayede cinaslı kullanımı sağlamıştır; ikinci satırdaki maddebaşının ise sözlükbiçim olarak verilmesini uygun görmüştür. Sözlüğün cinaslı *maddebaşı* verme amacına uygun olarak bu tür maddebaşlarını sözlükte görmek olağandır ve EŞ'nin özgün bir eser olmasını sağlamıştır.

EŞ'de maddebaşlarına dair bir diğer özellik ise birçok özel adın *maddebaşı* yapılmış olmasıdır. Atkins ve Rundell'a göre sözlükte özel adların olup olmayacağına sözlük daha planlanırken karar verilmelidir ve özel adlar genellikle ansiklopedik bilgi kaynaklarının sınırları içinde düşünülür ve sözlüklere alınmaz (2008: 186). Ancak günümüz sözlüklerinin birçoğunda artık özel adlara da kısaca yer verildiği görülür. Özel adları sözlüğe alırken hangi adların alınıp hangilerinin alınmayacağı, sınırların nerede başlayıp biteceği çok net değildir. EŞ'de de bu netlik sağlanmamıştır. Ancak şu söylenebilir ki EŞ'de yer alan özel adlar, başka bir sözcükle eş yazımlı olduğu için sözlüğe dâhil edilmiştir. EŞ'de özel adlar üç başlıkta toplanabilir: yer adları, kişi adları ve diğer adlar. EŞ'de *kişi* (recül yani erkek, esâmî) *adları*, *etnik grup* (kabile, taife ya da cedd) *adları*, *tanınmış kişiler* (padişah, köle, muhaddis vb.) ve yanı sıra *yer adları* (devlet, şehir, karye, mevzi, kasaba, mahal, yer, mülk, vilayet, kaza, sancak, tepe, nehir, vadi, kuyu, dağ vb.) bulunmaktadır. Tablo 4. ve Tablo 5'te bu tür maddelerden örnekler verilmiştir:

Tablo 4. EŞ'de Kişi Adları

Maddebaşı	Maddebaşı ve Yazım Bilgisi	Köken	Tanım	S.
Revvâ'	رواع	Arabî	Esâmîdendir. Er-Revvâ' bin Abdulmelik ve Suleymân bin er-Revvâ' el-Hušenî ve Ahmed bin er-Revvâ el-Mısırî muhaddislerdir.	318
Sekûn	سكون	Arabî	Vilayet-i Yemen'de bir kabile ismidir.	388
Hinn	حن	Arabî	Cinn'den bir taifedir.	225

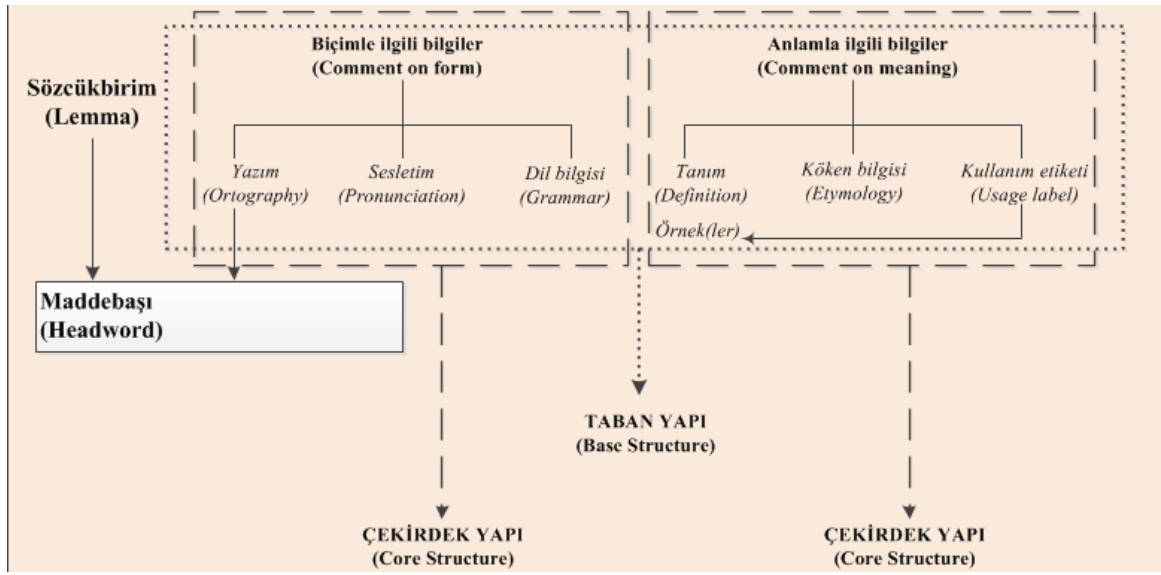
Tablo 5. EŞ'de Yer Adları

Maddebaşı	Maddebaşı ve Yazım Bilgisi	Köken	Tanım	S.
Emeviye	امويه	Arabî	Ezmine-i sâlifede bir devlet adı, bidâyet-i zuhûr ile nihâyeti yüz otuz iki seneden ibarettir. Mecmû'-ı hulefâsı on dördtür.	81
Cevcev	جوجو	Fârisî	Pare pare zerre zerre manasına ve Hatâ ülkesinde bir şehir adıdır. Kâfur ve müşkün âlâsı oradan gelir.	194
Bettâ	بتى	Arabî	Nehrevan a'mâlinden Havlâyâ nâm karye verâsında bir karye adıdır.	141

4.4. Parçacıl Yapı (Microstructure, Entry Structure)

Parçacıl yapı, *bütüncül yapı*nin en küçük bileşenine ve bu bileşenin iç tasarımına verilen addır (Bergenholtz ve Tarp, 1995: 200; Hartmann ve James, 1998: 94; Svensén, 2009: 78). Svensén'a göre *parçacıl yapı* terimi, farklı uzmanlarca farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Bir yaklaşıma göre *parçacıl yapı*, maddebaşını doğrudan ya da dolaylı olarak işaret eden göstergelerin sırasını ve bunlar arasındaki ilişkileri belirtir ve *maddebaşı*, *parçacıl yapı*nın değil *bütüncül yapı*nın bir bileşenidir. Bir diğer yaklaşıma göre ise *maddebaşı* da *parçacıl yapı*nın bir bileşenidir. İlk tanım, pratik odaklı bağlamlarda ikincisine göre daha az yaygındır (2009: 344). Bu bölümde *maddebaşı*, *parçacıl yapı*nın bir bileşeni olarak ele alınacaktır.

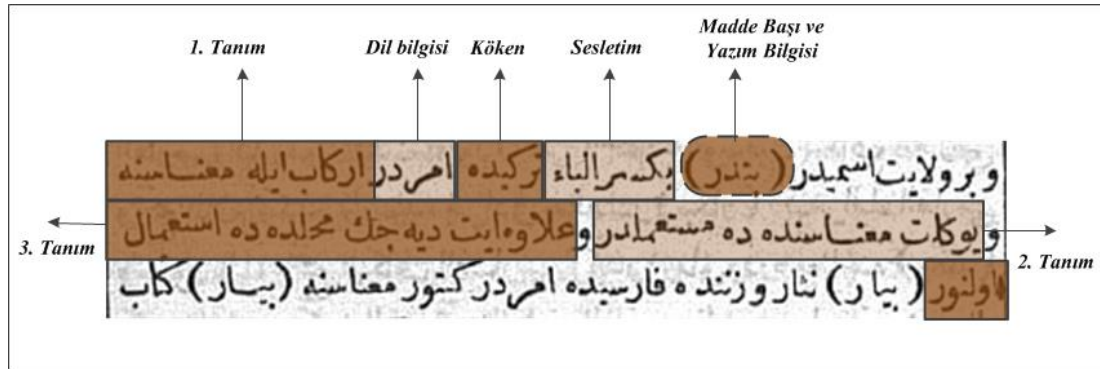
Hartmann ve James'e göre *parçacıl yapı*, genel *bütüncül yapı*nın aksine *maddebaşının* biçimsel ve anlamsal bilgileri hakkında ayrıntılı bilgi sağlar. *Maddebaşının* birden fazla anlamı varsa her biri için *alt maddebaşı* (sublemma) verilir. Genel bir *parçacıl yapı* Şekil 3.'teki gibidir (1998: 94):

Şekil 3. Genel Parçalı Yapı Şeması^{†††}

Yukarıdaki şemada da görüldüğü gibi *parçalı yapı* iki temel bölümden oluşmaktadır. Bunlar; *biçimle ilgili bilgiler* (comment on form) ve *anlamla ilgili bilgiler* (comment on meaning)'dir. Bu bilgilerin tümüne *taban yapı* (base structure), ayrı ayrı her birine de *çekirdek yapı* (core structure) adı verilir ve genellikle ikili ağaç diyagramı olarak betimlenir (Hartmann ve James 1998: 94). Biçimle ilgili bilgiler *yazım bilgisi*, *sesletim* ve *dilbilgisel bilgi*; anlamla ilgili bilgiler ise *tanım*, *köken bilgisi*, *kullanım bilgisi* ve *örnek*'ten oluşur. EŞ'nin, sözcük türüne göre değişmekle birlikte genel *parçalı yapısı* sırasıyla aşağıdaki Tablo 6. ve Resim 2'deki gibidir:

Tablo 6. EŞ'de "bindir" Maddesinin Veri Tabanındaki Parçalı Yapısı (s.101)

Maddebaşı ve Yazım Bilgisi	Sesletim	Köken	Dilbilgisi	Tanım
بندر	bi-kesri'l-bâ	Türkî	Emirdir	İrkâb eyle manasına ve yüklet manasına da müstameldir ve ilâve et diyecek mahâlde de istimal olunur.

Resim 2. EŞ'de "bindir" Maddesinin Parçalı Yapısı (s.101)

^{†††} Şema, Hartmann ve James (1998: 94)'ten alınmış ve metne uyarlanmıştır.

Atkins ve Rundell'a göre *parçacıl yapının içeriğine ve düzenlemesine tutarlı bir yaklaşım zorunludur*, aksi hâlde kullanıcılar sözlüğü kullanmaktan kolaylıkla vazgeçebilir (2008: 200). Bu bilgi içeriği ve düzenleme, farklı sözlük türlerine ve farklı amaçlara göre değişecektir. Hartmann ve James'e göre sözlükler, sağladıkları bilgi miktarına ve bunu maddede nasıl sunduklarına göre türlere ayrılır ancak kullanıcılar *parçacıl yapının* özelliklerini anlamak için yeterli başvuru becerisine sahip olmayabilir; gerekli ayrıntıları bulup çıkarmak için ayrıntılı rehberliğe ve yönergeye ihtiyaç duyabilir (1998: 94). Günümüzde birçok sözlükte *kullanım kılavuzu* (user's guide) denilen ve genellikle *baş veride* bulunan bölümler vardır ve bu bölüm, kullanıcıların bilgiye nasıl erişeceklerine dair ayrıntılı bilgi verir.

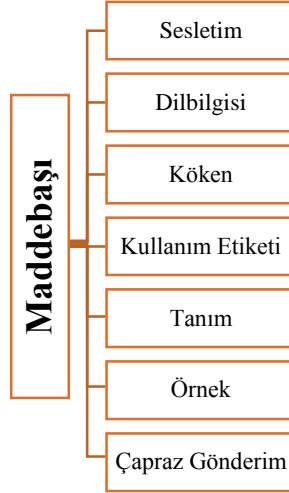
Hartmann ve James'e göre sözlüklerde sözlük hazırlayıcısı tarafından sunulan ve başvuru kaynağı kullanıcısı tarafından yararlanılan çeşitli bilgi türleri bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu bilgi türlerinin seçimi, düzenlenmesi ve amaca uygunluğu, söz konusu başvuru kaynağına ve yerine getirilmesi tasarlanan işleve bağlıdır. Bu nedenle, metin düzeni ve *erişim yapısı* (access structure) önemli ölçüde değişebilir (1998: 74). Farklı sözlük türlerinde farklı bilgiler, farklı sıralamalar ve düzenlemeler bulunmakla birlikte sözlüklerde genel olarak Şekil 4.'teki *bilgi türleri* (information category) yer alabilir:

	TÜR (Category)	ÖRNEKLER (Examples)
Dilbilimsel bilgi (Linguistic information)	Art Zamanlı (Diachronic)	köken bilgisi (etymology)
	Eş Zamanlı (Synchronic)	yazım, sesletim, dil bilgisi (spelling, pronunciation, grammar)
	Açıklayıcı (Explanatory)	tanım, eş anlamlılar (definition, synonyms)
	Art dizgesel (Diasystematic)	kullanım etiketi (lehçe, stil, dönem) (usage labels: dialect, style, period)
	Örnekleyici (Illustrative)	tümceler, eşdizimlikler (sentences, collocations)
Resimli bilgi (Pictorial information)	Grafik (Graphic)	şemalar, resimler, çizimler (diagrams, pictures, drawings)
Adbilimsel bilgi (Onomastic information)	Kişisel (Personal)	soyadları, kavim adları (surnames, eponyms)
	Coğrafi (Geographical)	yer adları (toponyms)
	Diğer (Other)	
Ansiklopedik bilgi (Encyclopedic information)	Betimleyici (Descriptive)	terminoloji (nomenclature)
	Olgusal (Factual)	sınıflandırmalar, olaylar (classification, events)
	Sayısal (Numerical)	statistics (istatistikler)
Ek bilgiler (Further Information)	Notlar (Notes)	
	Cross-references (Çapraz gönderimler)	
	Other (Diğer)	

Şekil 4. Başvuru Kaynaklarındaki Bilgi Türleri^{***}

^{***} Hartmann ve James (1998: 74)'ten alınmış ve Türkçeleştirilmiştir.

EŞ’de *baş veride* sözlüğün nasıl kullanılacağına dair bir kullanım kılavuzu bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra her bir *parçacıl yapının* içinde hangi bilgi türlerinin olduğunu dair de herhangi bir bilgi mevcut değildir ancak *parçacıl yapıların* düzenlenmesinde belirli bir standart sağlanmıştır. EŞ’de genel olarak verilen tüm bilgi türleri ve bu bilgi türlerinin *parçacıl yapı* içindeki sunumu sırasıyla Şekil 5.’teki gibidir:

Şekil 5. EŞ’de Verilen Tüm Bilgi Türleri ve Sunum Sırası

4.4.1. Parçacıl Yapıda Biçimle İlgili Bilgiler (Comment On Form)

Maddebaşının biçimiyle ilgili verilen bilgiler, yukarıda da bahsedilen ikili ağaç diyagramında soldaki *çekirdek yapıyı* oluşturur. Bu bilgiler *yazım bilgisi*, *sesletim bilgisi*, *dilbilgisel bilgidir*. Diğer bölüm ise anlamla ilgili bilgiler bölümüdür. Anlamla ilgili bilgiler bölüm 4.4.2.’de ele alınacaktır.

Sözlüğün amacına ve hedef kitlesine göre değişmekle birlikte biçimle ilgili bilgiler genellikle yukarıdaki sıralamada verilir. Aşağıda bu başlıklar ve EŞ’deki görünümleri tek tek ele alınacaktır.

4.4.1.1. Yazım Bilgisi (Orthography)

Sözlüğe alınacak tüm maddebaşları seçilip düzenlendikten sonra belirlenmesi gereken en önemli şey *yazım bilgisinin* neye göre verileceğidir (Johnson, 2008: 22). Yazım bilgisi, *standart söyleyiş* (orthoepy) ile ilgilidir ve genellikle yazım kılavuzları ile ilişkilidir. Aslında birçok kaynakta *orthography* ve *pronunciation* terimleri eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (bk. Landau 1984; Hartmann ve James 1998; Sterkenburg 2003; Svensén 2009) ve bu iki terim ortak özellikler göstermektedir.

Svensén’a göre yazımla ilgili bilgi maddebaşında gösterilir (2009: 109). Bu çalışmada da yazım bilgisi, *maddebaşı* ile ilişkilendirilmiştir. Yazım bilgisinden sonra maddebaşının sesletimi ile ilgili bilgi ise bölüm 4.4.1.2.’de ele alınacaktır. Maddebaşının yazımının belirlenmesi standart dilin belirlediği kurallar sonucudur. EŞ’deki *yazım bilgisi* büyük ölçüde, sözlük hazırlayıcısının yararlanmış olduğu diğer sözlüklerle ilişkilidir. Tespit edildiği kadarıyla Arapça kökenli maddebaşlarında KM ve AK; Farsça kökenli maddebaşlarında ise BK adlı sözlükten istifade edilerek yazım bilgisinin kararı verilmiştir. Türkçe kökenli maddebaşlarının yazım bilgisinin kararının neye göre verildiği ise tespit edilememiştir.

Sözlüklerdeki yazım bilgisinin sözlük kullanıcıları için önemli olan bir işlevi daha vardır: Kullanıcılar, türü ne olursa olsun, sözlükleri aynı zamanda sözcüklerin nasıl yazıldığını öğrenmek için de kullanırlar. Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesinde sözcüklerin yazımı ve sesletimi karmaşıktır ve sözcükler çoklu okumaya müsaittir. Bu yönüyle bakıldığında EŞ'nin, (hazırlayıcının temel amacı cinaslı sözcükleri göstermek olsa da) eş yazımlı sözcüklerin farklı okunuşlarının tespiti için de kullanılabilmesi görülmektedir. EŞ'de maddebaşının hemen yanında verilen ve hem *yazım bilgisi* hem de *sesletim bilgisi* olarak ele alabileceğimiz, sözcüğün nasıl okunacağını gösteren bilgiler, sözlük kullanıcılarına maddebaşının farklı standart okunuşlarını vermektedir. Tablo 7.'te eş yazımlı maddebaşlarının farklı okunuşlarla farklı tanımları verilmiştir:

Tablo 7. EŞ'de Eş Yazımlı Maddebaşları

Maddebaşı	Maddebaşı ve Yazım Bilgisi	Sesletim Bilgisi	Köken	Tanım
zumer	زمر	surad vezninde	Arabi	İnsan gürühu manasına olan zümre kelimesinin cem'idir.
zemir	زمر	ketif vezninde		İnsan ve hayvanın tüyleri azalmak kalîlü's-şa'ar manasına.
zemer	زمر	bi-fethateyn	Arabi	İnsan ve hayvan kısmının gövdesinde tüy az olmak manasına ve saht ve şedîd nesneye denir.

Yukarıdaki tabloda زمر *maddebaşı* üç ayrı maddede ele alınmıştır. Bu *maddebaşı* üç ayrı okumaya müsaade etmektedir. Dolayısıyla sözlük hazırlayıcısı üç ayrı maddede, sesletim bilgileri ve tanımları ile bu yazımların farklı okumalara müsaade ettiğini göstermiş ve yazım bilgisini bu tür farklı okumalarda özellikle ayrıntılı vermiştir.

4.4.2.2. Sesletim Bilgisi (Pronunciation)

Yukarıda da belirtildiği gibi *yazım bilgisi* ile *sesletim bilgisi* birçok kaynakta eş anlamlı olarak ele alınmış ve kullanılmıştır. Bu bölümde değinilecek olan sesletim bilgisi maddebaşının *sesbilimsel* (phonologic) bilgisinin nasıl verildiği ile ilgilidir. Booij'e göre sesbilimsel bilgi, sözlük tarafından sağlanan, sözcüğün ya da söz öbeğinin temel sesçil bilgisi ve sesçil biçimi ile ilgili bilgi türüdür ve sesçil biçim; daha dar bir bölgede ve kurallı sesletimde kullanılan bilgidir (2003: 252).

EŞ'de verilen *sesletim bilgisinin* amacı, tek dilli genel sözlüklere göre farklıdır. Tek dilli genel sözlüklerde verilen *sesletim bilgisindeki* amaç maddebaşının standart dildeki sesletimini vermektir. EŞ'de ise sözlük hazırlayıcısı, eş yazımlı fakat farklı okumalara müsait cinaslı maddebaşlarını, şiirlerdeki cinas sanatına uygun olarak sunmak için alt alta sıraladığından, bu maddebaşlarını, maddebaşının *sesletim bilgisini* vererek birbirinden ayırır. Arap alfabesiyle yazılan Osmanlı Türkçesinde bunu yapmak zorunludur. Aksi takdirde bu sözlüğü kullanacak olanlar, sözlükten gereği kadar istifade edemeyecektir. EŞ'de maddebaşının sesletimi iki türlü verilmektedir. Bunlardan biri maddebaşının hareke bilgilerinin hareke işaretleri kullanılarak değil de (*fetha, kesre, zamme, şedde ya da sükûn* vb.) maddebaşından hemen sonra açıklamalı verilmesi; ikincisi ise yine Arapça ve Farsça sözlüklerde sıkça kullanılan ve maddebaşının *biçimbilgisel* (morphological) özellikleriyle bağlantılı olarak vezin bilgisinin verilmesidir. Hareke bilgisinin verildiği maddelerde çoğunlukla Arapça tamlama sistemi kullanılmış nadiren de Farsça ve Türkçe tamlama tercih edilmiş,

vezin bilgisi verilirken de tüm maddelerde Ör. “*kunfuz vezninde*” gibi standart bir kalıp tercih edilmiştir. *Sesletim bilgisi parçalı yapının* içinde maddebaşından hemen sonraki sırada verilmiştir. Aşağıda Tablo 8.’de hareke bilgisinin verildiği maddelerden; Tablo 9.’da ise vezinlerin verildiği maddelerden örnekler verilmiştir:

Tablo 8. EŞ’de Hareke Bilgisi Verilen Maddeler

Maddebaşı	Maddebaşının Arap Harfli Yazımı	Sesletim Bilgisi	Sayfa
sünnet	سُنَّت	bi-zammi's-sîn ve teşdîdü'n-nûnü'l-meftûha	365
sedd	سَد	bi-fethi's-sîn ve teşdîdü'd-dâ	367

Tablo 9. EŞ’de Vezin Bilgisi Verilen Maddeler

Maddebaşı	Maddebaşının Arap Harfli Yazımı	Sesletim Bilgisi	Sayfa
‘avs	عَوَس	kavs vezninde	479
‘ibād	عِبَاد	kitâb vezninde	472
şesif	شَسِف	ketif vezninde	413

4.4.3.3. Dilbilgisel Bilgi (Grammatical Information)

Sözlükte sunulan biçimle ilgili bilgi türlerinden bir diğeri de *dilbilgisel bilgi*’dir. Hartmann ve James’e göre sözlüklerde düzenlenen dilbilgisel bilgiler sözcük türü, sözcük yapımı, eş dizimlikler ve tümcecikler ile ilgili bilgileri gösterebilir. Genel sözlüklerde bu bilgiler kısaltmalarla gösterilir ve *parçalı yapıdaki* konumu da *maddebaşı* ile tanım arasındadır (1998: 64). Bazı uzmanlık sözlüklerinde (dilbilgisi sözlükleri ya da öğrenci sözlükleri gibi) bu bilgiler çok daha ayrıntılı verilebilir. Bu bilgilerin hangi miktarda ve ne şekilde verileceği sözlüğün amacına ve türüne göre değişebilir (Atkins ve Rundell, 2008: 399).

EŞ ile ilgili *dilbilgisel bilgiyi* incelemeye önce *sözcükbirim*’den tekrar bahsetmekte yarar vardır. Sözlüklerde maddebaşlarında çoğunlukla *sözcükbirimler* kullanılmaktadır. Hartmann ve James’a göre sözlük hazırlayıcısı ve kullanıcıları arasında hangi sözcük kökünden hangi eklerin çıkarılarak *maddebaşı* yapılacağı konusunda bir standart sözleşme vardır (1998: 18). Burada *sözcükbirim/sözcükbiçim* ayrımına göre davranılmaktadır. Zgusta bu tercihleri *sözcük ve örneklemi* (word and paradigm) modeline göre açıklar. Zgusta’ya göre bu model kullanıldığında sözlükbilimcinin *kitap, kitaplar* ya da *çalış-, çalıştı* vb. gibi her bir sözcükbiçimin anlamının aynı kaldığını varsayar ve sözlüğe almak için bir *temel biçim* (basic form) ya da *maddebaşı biçimi* (entry-form) belirler. Tüm paradigmayı temsil eden bu biçimi *sözcükbirim* olarak adlandırır (1971: 119).

EŞ’de maddebaşlarında *sözcükbiçimler* de bulunur. Önce yadırgansa da sözlüğün türü ve amacına göre bu maddebaşlarının sözlükte bulunması cinas sanatı açısından normaldir. Bölüm 4.1.1.’de de belirtildiği gibi bir sözcük ya da sözcük öbeğinde cinas bulunması için bu sözcüklerin ad veya eylem olması yahut sözcük köküne getirilen ekler ile meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez. EŞ’de verilen *dilbilgisel bilgiler* de genellikle *sözcükbirim* değil *sözcükbiçim* olan

maddebaşları ile ilgilidir. EŞ’de maddebaşlarının çokluk biçimleri, eylemlerin kip, zaman ve kişi çekimli biçimleri ile özellikle eylem türünde olan Arapça maddebaşlarının bab ve mastar bilgileri verilmiştir. Sözlük hazırlayıcısı, sözlükteki tüm maddebaşlarında *dilbilgisel bilgi* vermemiştir. *Dilbilgisel bilginin* verildiği toplam *maddebaşı* sayısı 1761’dir. Sözcükbiçimlerin *maddebaşı* yapılması sözlüğün özgünlüğünü arttıran önemli özelliklerinden biridir (bk. Tablo 10):

Tablo 10. *EŞ’de Parçacıl Yapıda Dilbilgisel Bilgi*

Madde başı	Arap Harfli Yazımı	Sesletim Bilgisi	Köken	Tanım	S.	Dilbilgisel Bilgi
ezhebe	ذهب			İzhâb etti.	14	if’âl bâbından fi’l-i mâzi-i malumdur.
nihem	نهم	bi-kesri'n-nûn ve fethi'l-he	Farisî	Mastarı nihâdendir. Komak ve vaz' etmek manasına.	700	Fi'l-i muzari nefis-i mütekellim-i vahdedir.
bilindi	بلندی	bi-kesreteyn	Türkî	Öğrenildi manasına.	143	Mâzi-i mechûl makamında müstameldir.

Bu bilgilerin yanı sıra bazı maddebaşlarında, verilen maddebaşının çokluk biçimi (cem’i) yer almaktadır. Sözlük hazırlayıcısı aynı zamanda teklik olarak verilen maddebaşlarının da tanımında *çokluk* (cem’) bilgisini vermiştir. Bu bilgiler tanımlarda genellikle “....’in cem’idir” veya “...’in müfredidir” biçiminde geçmektedir. Çokluk biçiminin verildiği maddelerin kökeni büyük ölçüde Arapçadır. Ancak az sayıda da olsa Farsça ve Türkçe kökenli maddeler de bulunmaktadır. Arapçanın çokluk biçimleri бүкүн özelliklerine göre farklı olduğundan bu bilginin maddelerde ayrıntılı verildiği söylenebilir. Aşağıdaki tabloda bu maddelerden örnekler verilmiştir (Tablo 11.):

Tablo 11. *EŞ’de Çokluk Biçimli Maddebaşları ve Tanımlar*

Madde başı	Arap Harfli Yazımı	Sesletim Bilgisi	Köken	Tanım	S.
aḥmās	احماس	ecnās vezninde	Arabî	Hams lafzının cem’idir.	39
begler	بكلر	bi-fethi'l-bâ ve sükûnü'l-kefû'l-Fârisî	Türkî	Mîrân demek olur.	10 2
yelân	يلان	zebân vezninde	Farisî	Bahadırân ve pehlivanân manasına. Lafz-ı cem’idir. Müfredi yeldir ve Türkîde kizb ve dürüg manasına.	74 0

4.4.2. Parçacıl Yapıda Anlamla İlgili Bilgiler (Comment on Meaning)

Bölüm 4.4.1.’de bahsedilen ikili ağaç diyagramının sağdaki *çekirdek yapı*’sında maddebaşının anlamıyla ilgili bilgiler yer alır. Bu bilgiler *tanım*, *köken bilgisi*, *kullanım bilgisi*, *örnek ve çapraz gönderim*’dir.

Biçimle ilgili bilgilerde olduğu gibi anlamla ilgili bilgiler de sözlüğün amacına ve hedef kitlesine göre değişmekle birlikte genellikle yukarıdaki sıralamada verilir. Aşağıda bu başlıklar ve EŞ’deki görünümleri tek tek ele alınacaktır.

4.4.2.1. Tanım (Definiton)

Bir sözlüğü sözlük yapan en önemli bölüm *tanım* bölümüdür. Hartmann ve James'e göre tanım; bir sözcüğün, sözcük öbeğinin veya terimin anlamını açıklayan, başvuru kaynağının *parçacıl yapısının* bir bileşenidir (1998: 35). Svensén'a göre sözlükte maddebaşı, tanımlanacak kavramı temsil ederken; tanımlama, kavramın sözlü anlatımıdır. *Maddebaşı* tarafından sunulan kavrama *tanımlanan* (definiendum), tanımın kendisine ise *tanımlayan* (definiens) adı verilir (2009: 218).

Günay'a göre en çok sözlükbilimciler ilgilense de tanım yalnızca sözlükbiliminin bir konusu değildir. Tanım yazma işi, öncelikle *anlambilim* (semantics) ile ilgilidir fakat bunun yanı sıra birçok farklı alanda disiplinlerarası çalışmayı gerektiren bir iştir. Sözlükteki tek bir tanım için aslında birçok bilim ve yöntemden yararlanır (2007: 89). Boz'a göre sözlükler hazırlanırken, sözlük hazırlayıcılarının sözlükbirimlerin tanımlanması konusunda kullandıkları yöntem ve ölçütler oldukça önemlidir. Dilbilim çevrelerince kabul edilmiş herhangi bir yöntem ve ölçüt kullanmadan yapılan tanımlar; eksik, yanlış veya çelişkili olabilecektir (2009: 172). İncelemenin bu bölümünde tanımın nasıl olması gerektiğine dair ayrıntılı bilgiler verilmeyecek, EŞ'de kullanılan farklı tanım türlerinden yola çıkılarak bu tanım türlerinin alanyazındaki karşılıkları verilecektir.

EŞ'de verilen tanımlar belirli bir standarda sahip değildir ve büyük ölçüde birbirinin içine geçmiş görünmektedir. Ayrıca tanımların birçoğu dönemin başka sözlüklerinden alınmış olup sözlük hazırlayıcısına ait tanım çok azdır. Dolayısıyla burada sözlükte en çok kullanılan tanım türü veya en sistematik kullanılan tanım türü bilgisi vermek yerine genel olarak tespit edilen tanımlar ve bu tanımların sözlükbilimindeki tanım sınıflandırmalarındaki yeri gösterilecektir.

EŞ'de kavramın içeriğine işaret eden içlemsel tanım sıklıkla kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda (Tablo 12.) *ikbā'* tanımında “çakmak” üstanlamdır ve altanlam olan *maddebaşı* üstanlamıyla tanımlanmıştır. *Ezb* maddebaşında “hayvan”, *işleb* maddebaşında “deve”, *burcud* maddebaşında “kilim ve aba” ve *burnus* maddebaşında ise “örtü” üstanlamdır. Bu tanımların büyük bir bölümü sözlük hazırlayıcısının kendisine değil, yararlandığı sözlüklere aittir.

Tablo 12. EŞ'de İçlemsel Tanım Örnekleri

Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
ikbā'	اكباء	Ateşsiz çakmak manasına.	6
ezb	اذب	Anasından yeni doğmuş hayvan manasına.	14
işleb	اثلب	Toprak pareleri ve kuyruğu dökülmüş ihtiyar yaşlı deve .	15

EŞ'de maddebaşlarının tanımları çoklukla kısa tutulmuştur. Bunun nedeni EŞ'nin kullanım amacının maddebaşlarının anlamlarını vermek değil, eş yazımlı maddebaşlarını bir araya getirmek ve anlamlarını birbirinden ayırt etmektir. Bu nedenle de EŞ'de eş anlamlı tanım oldukça sık kullanılır. EŞ'de, bu tanım türü benimsenen *parçacıl yapı*larda, maddebaşının farklı dillerdeki eş anlamlıları verilerek tanım yapılır. Bu tür tanımlarda sözlük hazırlayıcısı “müradifi Arabide...”, “müradifi Türkide...”, “müradifi Farişide...”^{§§§} gibi kalıplar kullanmıştır. Bu kalıbın kullanılmadığı ancak yine de eş anlamlıların verilerek tanımların yapıldığı örnekler de bulunmaktadır. Toplam 643 tanımda bu kalıpla tanım yapılmıştır. Müradifli tanımlarda maddebaşlarının 469'unun kökeni Türkçedir (Tablo 13.):

§§§ Müradif. Ar. Eş anlamlı

Tablo 13. EŞ’de Eş Anlamlı Tanım Örnekleri

Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
ip	ايب	Farisîde müradifi resen Arabîde cebeldir.	16
enkişt	انكشت	Kömür manasına Arabîde müradifi fahmdir.	18
elf	الف	Bin adede denir. Farisîde müradifi hezârdır.	47

Bir diğer tanımlama türü işlevle tanımlamadır. İşlev sözcüklerinin verildiği maddebaşlarının tanımlanması, anlamının ya da eş anlamlısının verilmesi mümkün olmayabilir. (Svensén, 2009: 241). Bu tür maddebaşlarında tanım yerine maddebaşının işlevi ve kullanım örnekleri verilir. EŞ’de de maddebaşının işlev sözcüğü olduğu durumlarda tanımlamada yalnızca işlevi verilir (Tablo 14.):

Tablo 14. EŞ’de İşlevle Tanımlama

Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
‘alā	على	Harf-i cerdir.	502
lākin	لكن	İstidrak ve tahkîk için harf-i atıftır.	630
minn	من	Harf-i cerdir.	670

Ortalama bir sözlük kullanıcıasına, günlük dilde kullanılan sözcüklerin doğru ve kapsamlı tanımları anlamlı görünmeyebilir ve bazen belki biraz komik görünebilir (Svensén, 2009: 245). EŞ’de sözlük hazırlayıcısına göre herkesçe bilinen maddebaşları tanımlanmamış, yalnızca “manası malum” veya “malum” denilmiştir veya bazen “malum” denilerek çok kısa tamamlayıcı bir tanım da yapılmıştır (Tablo 15.):

Tablo 15. EŞ’de Günlük Dilde Kullanılan Sözcüklerin Tanımlanması

Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
āyvāz	ايواز	Malum.	37
aşık	أشق	Malumdur ki insan ve hayvan ayaklarında olur.	52
bihem	بهم	Bih ile em'den mürekkeptir. Mana-yı terkibi malumdur.	126

EŞ’deki son tanım türü karşıt anlamlı tanımdır. Svensén’a göre çoğunlukla sıfatlar veya türevleri için verilen karşıt anlamla ilgili bilgiler sözlükte eş anlamlılar kadar sık verilmez ve bazen de tanımda maddebaşının olumsuz biçimi kullanılabilir (2009: 251). EŞ’de eş anlamlılar kadar olmasa da karşıt anlamla tanımlama da görülmektedir. Bu tanımlarda sıklıkla “... *zıddıdır*” ifadesi kullanılır (Tablo 16.):

Tablo 16. EŞ'de Karşıt Anlamlı Tanımlama

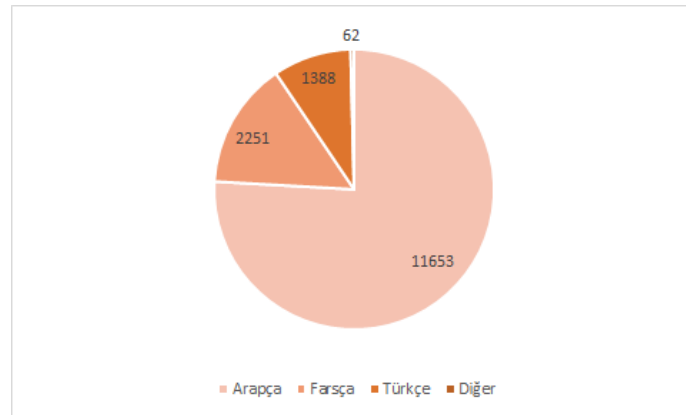
Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
bir Mekkî	برمكى	Bir medenî lafzının zıddıdır.	143
tekme	تكمه	Bir nev darb-ı maruftur ki zıddı yumruktur ve Türkîde tepik ve çatma dahi denilir.	157
şakîl	ثقیل	Malum hafifin zıddıdır.	166

4.4.2.2. Köken Bilgisi (Etymological Information)

Sözlükler sundukları malzemeye ve sunum biçimine göre farklılık gösterdikleri için *köken bilgisi*'nin sunumu da sözlükten sözlüğe farklılık gösterecektir. *Art zamanlı tarihî sözlükler* (diachronic historical dictionaries) maddebaşlarının kökeniyle ilgili daha ayrıntılı bilgi verirler. Ancak tüm sözlük türleri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Burada sözlüğün türünün ve sözlüğü kimin kullanacağını tespitinden sonra *köken bilgisinin* ne düzeyde verileceğine karar verilir. Svensén'a göre sözlük kullanıcılarının büyük bir kısmı *köken bilgisine* büyük ilgi duyar ve sözlükte aşağıdaki bilgileri ararlar (2009: 334):

- Bu sözcük yerli mi, ödünçleme mi yoksa yabancı bir sözcük mü?
- Sözcük yerli değilse, hangi dilden geldi ve hangi yolla dile girdi?
- Sözcük ilk kez ne zaman ve nerede kullanıldı?
- Sözcüğün özgün biçimi nasıldı ve sözcük şimdiki biçimine nasıl ulaştı?
- Sözcüğün özgün anlamı neydi, sözcük bugünkü anlamını nasıl kazandı ve sözcüğün birkaç anlamı varsa, bu anlamlar arasındaki bağlantı nedir?
- (İki dilli sözlüklerde) amaç dil ile diğer dil arasında ne tür bir ilgi var?
- Sözcük ve sözlüğün tarihî gelişiminde ilginç dil dışı gerçekler var mı?

Svensén'ın bahsettiği maddelerin tümünü, her sözlükte görmek mümkün değildir. Birçok sözlük çoğunlukla ve yalnızca ilk iki maddeyi açıklar. EŞ'de de yalnızca birinci madde ile ilgili bilgi vardır ve sözlüğün hedef kitlesine göre de bu bilgi yeterlidir. EŞ'deki 17.472 maddebaşının 15.354'ünde *köken bilgisi* verilmiştir. 2645 maddede ise *köken bilgisi* bulunmamaktadır. *Köken bilgisi* verilmeyen maddebaşlarının 1327'sinde Arapça dilbilgisi kurallarına dair *dilbilgisel bilgi* verildiği için bu maddelerin de Arapça olduğu kabul edilebilir. Dolayısıyla sözlükteki maddebaşlarının büyük bir çoğunluğu Arapça kökenlidir. Aşağıdaki grafikte sözlükteki köken bilgilerinin dağılımı görülmektedir (Şekil 6.):

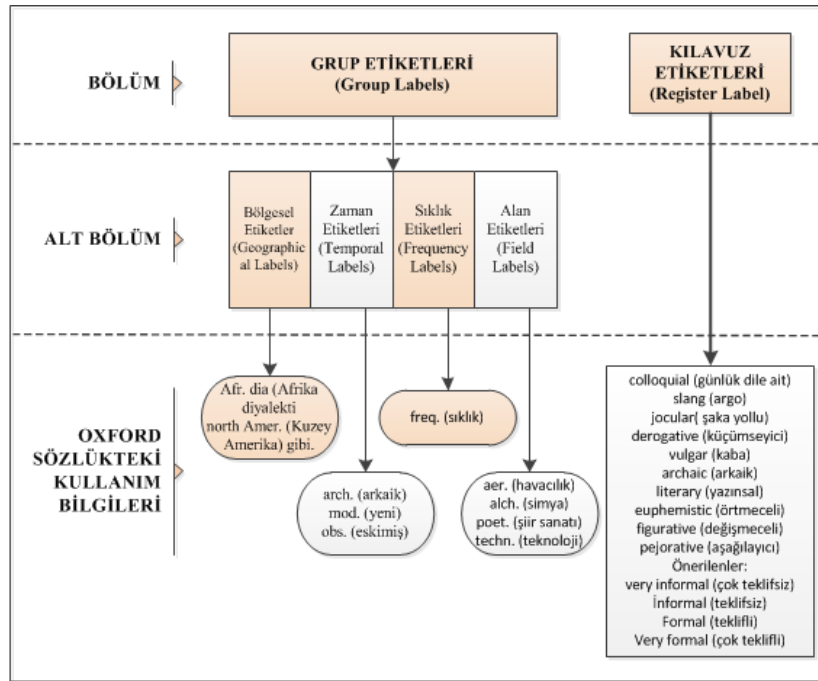
Şekil 6. EŞ'de Köken Bilgisinin Dağılımı

Turkish Studies

4.4.2.3. Kullanım Bilgisi (Usage Information)

Kullanım bilgisi terimi, dilin farklı yönleriyle ilgili çeşitli kararlar için ortak bir terim olarak kullanılmaktadır (Hartmann ve James 1998: 149). *Kullanım bilgisinde* maddebaşının bağlama bağlı anlam farklarını açıklamak ya da kullanıcıya maddebaşının farklı alanlara özgü farklı kullanım durumlarını vererek tanımı daha belirgin hâle getirmek esastır. Verkuyl, Jannssen ve Jansen'a göre *kullanım bilgisi* genelde iki türlü olur: bunlar maddebaşının biçimiyle ve maddebaşının anlamıyla ilgili kullanım bilgileridir ve bu bilgiler genellikle *kullanım etiketi* ya da *kısaltmalarla* (abbreviation) verilir (2003: 297).

Kullanım bilgisi etiketleriyle ilgili farklı sınıflandırmalar mevcuttur. Bunlardan biri Atkins ve Rundell'ın *konu odaklı kullanım bilgisi* (subject-oriented usage note) ve *iç kullanım bilgisi* (local usage note)'dir (2008: 233-234). Konu odaklı *kullanım bilgisi* daha çok iki dilli sözlüklerde kullanılan bilgi türüken *iç kullanım bilgisi* genellikle tek dilli genel sözlüklerde görülür. Daha ayrıntılı bir diğer sınıflandırma ise Verkuyl, Jannssen, ve Jansen'a aittir. Onlar, *kullanım bilgisini* önce *grup etiketleri* (group labels) ve *kılavuz etiketleri* (register label) olarak iki ana gruba ayırmış ve daha sonra bu grupları da Şekil 7.'deki gibi alt gruplara ayırarak incelemiştir (2003: 306):

Şekil 7. Verkuyl, Jannssen ve Jansen (2003)'in Kullanım Bilgisi Sınıflandırması ****

EŞ'de kullanıma dair bilgi çok azdır. Bu bilgiler tutarlı ve standart değildir. Kullanımla ilgili bilgiler, tanımla ilgili bilgilerin içinde verilmiş ve bazılarında aslında kullanım değil tanım bilgisi verilmiştir. Bu bilgiler için kısaltmalar hiç kullanılmamıştır. Bazı maddelerde ise yukarıda verilen kuramsal bilgilere daha yakın olarak maddebaşının kullanıldığı sınırlı alanla ilgili bilgi verilmiştir. Bunlar daha çok Farsça tamlamalarla verilmiştir. Makâm-ı istihzâ (alaylı kullanımda), makâm-ı ta'accüb (şaşıрма anında), makâm-ı du'â (ibadet anında), fenn-i musikî, fenn-i tıbb, fenn-i nücûm gibi tamlamalarla maddebaşlarının kullanım bilgisi verilmiştir. Bu bilgiler etiketleştirilmemiştir

**** Tablodaki terimlerin Türkçeleştirilmesinde Kamacı (2015)'ten yararlanılmıştır.

ancak Farsça tamlamayla ve belirli bir standartla kullanılmış olmaları da aynı zamanda ilkel bir kullanım etiketi özelliği göstermektedir.

4.4.2.4. Örnek (Example)

Örnek; bir başvuru kaynağı içinde, maddebaşındaki sözcük ya da sözcük öbeğinin belirli bir biçimini ya da anlamını daha geniş bir bağlamda (Ör. tümcede) göstermek ve desteklemek için kullanılır. Örnekler nesnel bir kanıt (Ör. belirli bir kaynaktan ya da derlemeden alıntı) olabilir ya da sözlük hazırlayıcısı tarafından oluşturulabilir (Hartmann ve James 1998: 53). Dolayısıyla sözlüklerde verilen örnekler, aynı zamanda bir *kullanım bilgisidir*.

Atkins ve Rundell'a göre örneklerin özellikleri sözlüğün türüne ve kullanıcıların beklenti ve ihtiyaçlarına göre değişmektedir ancak değişmeyen ve her zaman geçerli olan temel ölçütler vardır. Bunlar: *doğallık* ve *tipiklik* (natural and typical), *bilgilendiricilik* (informative) ve *anlaşılabilirlik* (intelligible)'tir (2008: 458). Atkins ve Rundell *tipikliği* "her durumu içinde barındıran nadir örnek" olarak tanımlamaktadır. Büyük bir derlem; sözcüğün içinde bulunduğu bağlamı, sözdizimsel örüntüleri, eşdizimlilikleri ve kalıp sözleri yani kısacası sözcüğün en belirli biçimlerini gösterecektir. *Doğallık* ise daha sezgisel ve daha öznel ancak tipiklikle ilgili bahsedilen özelliklere ek olarak sözcüklerin bir araya gelme görünüşleri (Ör. tercih edilen zaman, sayı, kiplik, tümce konumu vb.) ile ilgili doğal kullanımları örnekler. *Bilgilendirici* örnek ise tanımı tamamlayan ve kullanıcının tanımı daha iyi anlamasını sağlayan bir örnektir. *Bilgilendirici* örneğin bulunduğu maddelerde tanımı çok eksik bırakmayıp bilgilendirici örneği de uzun bir paragraf olarak vermemek ve arada bir denge kurmak gerekir. Ayrıca bir diğer önemli konu da tanım ile örnek arasında bir uyumsuzluğun olmaması gerekmektedir. Tanımda verilen bilgi ile verilen bilgilendirici örnek birbirini tamamlamalı ve birbiriyle çelişmemelidir. Bilgilendirici bir örnek, tanımı tamamlayan ve kullanıcının tanımı daha iyi anlamasına yardımcı olan bir örnektir. Burada da, içeriğin çok eksik olması ve hemen hemen hiçbir yararlı bilginin iletilmemesi ve öğrenciye kapsamlı bir okuma geçişi verme arasında doğru dengeyi sağlamanız gerekiyor. Tüm bunların yanı sıra bir tanım doğru olabilir ve yeterli içeriği iletebilir, ancak hedeflenen kullanıcı türü tarafından kolaylıkla anlaşılamazsa yine başarısız olur. Bu noktada da anlaşılabilirlik önemli bir özelliktir. Verilen örnek; *doğal*, *tipik* ve *otantik* ve *bilgilendirici* olsa da kullanıcı tarafından anlaşılmadığında bunların hiçbir önemi yoktur. Dolayısıyla anlaşılması zor örneklerden de kaçınılması gerekmektedir (2008: 458-461).

EŞ'de verilen örnekler tanım bilgisinin en sonunda yer almaktadır. Maddede birden fazla tanım varsa örnekler yine her bir tanımın hemen bitiminde yer alır. EŞ'nin hazırlayıcısı eserinde ilk maddelerde bol bol örnek kullanmış ancak sözlüğün ilerleyen sayfalarında örneklerin sayısını azaltmıştır. Elif babında 40 örnek kullanmışken sonraki bablarda örnek bilgisi giderek azalmıştır. Sonraki maddelerde ise çok daha nadir örnek kullanmıştır. Hazırlayıcı, başlangıçta birçok madde için örnek vermeyi düşünüp EŞ'nin hacminin çok artacağını düşünerek bundan vazgeçmiş olabilir çünkü basılı sözlüklerde verilecek bilgilerde sözlük hacminin de ayrıca hesaba katılması gerekmektedir.

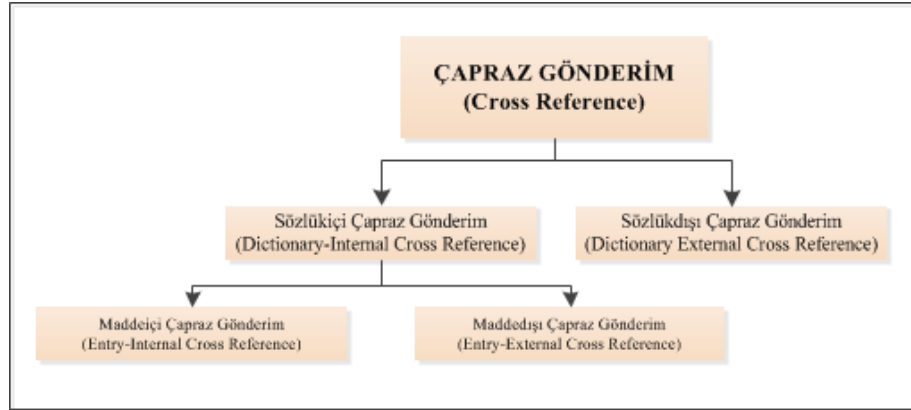
EŞ'de verilen örnekler "yukâlû" (söylenir) sözcüğüyle vurgulanmıştır. Bu sözcükten sonra örnek tümce ya da tümcecik hemen ardından gelir ve örnek bittikten sonra da diğer tanıma ya da diğer maddebaşına geçilir. *Örneğin* sınırları bu biçimde belirlenmiştir. Sözlükte verilen örnekler tamamen Arapça tümcelerdir, Arapça bilmeyenlerin bu tümceleri anlaması mümkün değildir ve yine bu örneklerin tümü Arapça kökenli maddebaşları için mevcuttur. EŞ'de toplam 120 maddenin *parçacıl* yapısında örnek bilgisi bulunmaktadır.

EŞ'deki örnekler sözlük hazırlayıcısının kendi oluşturduğu (editorial example) örnekler değildir. Arapça maddeler için bir derlem olarak kullandığı KM ile karşılaştırıldığında örneklerin tümünün bu sözlükten ve aynı yöntemle alındığı görülmektedir. Osmanlı Türkçesi için hazırlanan bir sözlükte örneklerin Arapça olarak verilmesi nedeniyle sözlükteki örneklerin *anlaşılabilirlik* ölçütüne

uymadığı söylenilebilir. Örneklerin *doğallık*, *tipiklik* ve *bilgilendiricilik* özellikleri ise, örnekler Arapça bilmeyenler için anlaşılır olmadığından bu bölümde üzerinde durulmayacak ölçütlerdir.

4.4.2.5. Çapraz Gönderim (Cross-Reference, Mediostructure)

Çapraz gönderim sözlükte bir işarettir ve sözlük kullanıcılarının sözlüğün farklı yerlerine erişmelerine rehberlik eder (Svensén 2009: 388). Bergenholtz ve Tarp'a göre iki çeşit çapraz gönderim bulunmaktadır. Çapraz gönderim türleri Şekil 8.'deki gibidir:

Şekil 8. Çapraz Gönderim Türleri^{****}

Sözlükiçi çapraz gönderim sözlüğün içindeki başka bir yere gönderimde bulunurken sözlükdışı ise sözlüğün dışındaki başka bir esere yönlendirir. İki türün de tek bir ortak özelliği vardır: Sözlük kullanıcılarını ek bilgilere yönlendirerek sorularına yanıt bulmalarını sağlarlar. Svensén'a göre madde içi çapraz gönderim *parçacıl yapıya*, madde dışı çapraz gönderim *bütüncül yapıya*, sözlük dışı çapraz gönderim ise sözlük kullanıcılarını *bütün yapının* da dışına götürür (2009: 389). Çapraz gönderimlerin temel amacı yerden tasarruf etmektir.

EŞ'de çapraz gönderim yapısı belirli bir oranda görülebilmektedir ancak çok kuralı olduğu söylenemez. Sözlükte iki tür çapraz gönderim vardır: Madde dışı çapraz gönderim ve sözlük dışı çapraz gönderim. Çapraz gönderimlerde herhangi bir kısaltma, simge veya sembol kullanılmamış ancak standart olarak benzer sözcükler ya da tümceler kullanılmıştır. Örneğin madde dışı çapraz gönderimler için “mezkûr” (zikredilen) sözcüğü kullanılmış, mezkûr gönderimi de çoğunlukla *dilbilgisel bilgilerde* verilmiştir. *Maddebaşı* olarak verilen çekimli eylemlerin dilbilgisi art arda verilirken eylemin bab bilgisi her seferinde tekrarlanmamış, bir önceki maddeye gönderimde bulunarak “bâb-ı mezkûrdan” kalıbı kullanılmıştır. Bu gönderim, ardı ardına verilen tüm *dilbilgisel bilgi* içeren maddelerde ilk madde dışında kullanılmıştır. “mezkûr” çapraz gönderiminin yapıldığı bazı tanımlarda bir önceki maddeye değil, belirli olmayan başka bir maddeye çapraz gönderim yapılan çapraz gönderimler de bulunmaktadır. Sözlük hazırlayıcısı burada *çapraz gönderim noktasını* (cross-reference point) vermiş ancak *çapraz gönderim adresini* (cross-reference address) vermemiştir. Bu tür çapraz gönderimler kullanıcıyı zor durumda bırakabilir çünkü kullanıcı “mezkûr” tanımının hangisi olduğuna dair kararı veremez.

EŞ'de ayrıca sözlük dışı çapraz gönderimler de bulunur. Bu gönderimlerde genellikle maddeyle ilgili daha uzun tanımlar verilen başka sözlüklere çapraz gönderim yapılır. Bölüm 4.3.2.'de de belirtildiği gibi EŞ'de diğer sözlüklerle metinlerarasılık sağlanmış ve maddelerin büyük bir

^{****} Svensén (2009: 388)'de verilen bilgilere göre görselleştirilmiştir.

bölümünde, sözlüğün yazıldığı dönemin önemli başvuru kaynaklarından alıntılar yapılmıştır. EŞ'de toplam 54 adet sözlük dışı çapraz gönderim yapılmıştır. Bu çapraz gönderimlerde BK, KM, AK, Zend ve Pâzend Lügati, Sistan Lügati ve Ezd Lügati'ne çapraz gönderimler bulunur. Burada çapraz gönderimin temel amacı olan basılı sözlüklerde hacimden tasarruf ilkesi sağlanmıştır, diyebiliriz. Aşağıdaki tabloda EŞ'deki sözlük dışı çapraz gönderimlerden bazıları gösterilmiştir (Tablo 17.):

Tablo 17. EŞ'deki Sözlük Dışı Çapraz Gönderimler

Maddebaşı	Arap Harfli Yazımı	Tanım	S.
hank	حناك	Muhkem etmek ve bir nesneyi çekinip ezmek. Tafsîli Ahterî'de muharrerdir.	219
haşb	خشب	Karıştırmak manasına. halt gibi. Tafsîli Terceme-i Kâmûs'un cild-i evvelinde beyân olunur.	234
reb ^c	ربع	Dar ve menzil ve mahal manasına. Cem'i erbâ' gelir. Tafsîli Kâmûs'ta mesturdur.	317

Tablo 18.'de ise alıntı yapılan sözlüklerdeki tanımlar verilmiştir:

Tablo 18. EŞ'deki Çapraz Gönderimli Maddeler ve Sözlük Dışı Çapraz Gönderimlerin Adresleri

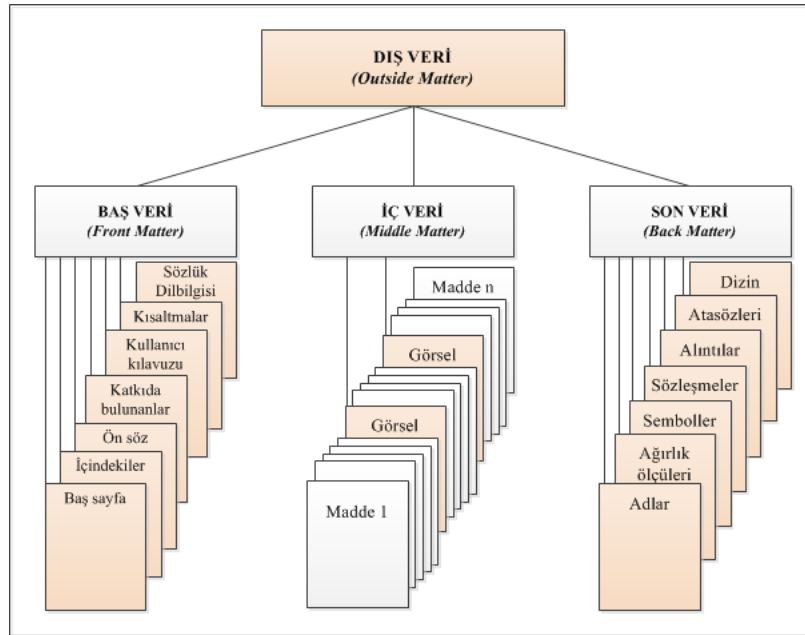
Maddebaşı	EŞ'deki Tanım	Alıntı Yapılan Sözlükteki Tanım
Zireng زرنگ	Ez reng'den muhaffettir. Boyadan ve levnden demek. Renk kelimesinin pek çok manası ve Tafsîli Burhân-ı Kâtî'da mesturdur.	Reng (زرن) Otuz iki manası var: 1. Levn, boya ve tevir manasıdır. 2. Hisse ve nasip. 3. Ayb, âr ve nakisa. 4. Renc, âzâr ve mihnet. 5. Zûr, kuvvet ve celâdet manasıdır. 6. Ruh ve can manasıdır. 7. Netâc için yani dölünü almak için beslenen deveye denir. Deveciler istilâhında puğur tabir ederler. 8. Altın, akçe, mal ü menâl manasıdır. 9. Fayda ve menfaat manasıdır. 10. Yamalı hırkaya denir ki fakara giyerler. 11. Reviş, siret ve kaide manasıdır. 12. Misl, nazire ve mânend manasıdır. 13. Dağ keçisi, dağ koçu, yaban sığırı, geyik ve bu makule sayd olunacak yaban hayvanına denir. 14. Mekr, hile ve degâ manasıdır. 15. Ot ve ekin bitmek manasına rengîden'den ism-i masdardır. 16. Hübî, nîkî ve zarafet manasıdır. 17. Refah, rahat, hoş-hâlî ve afiyet manasıdır. 18. Hacalet ve şermendeği manasıdır. 19. Kan ve hûn manasıdır. 20. Revaç ve revnâk-ı kâr. 21. Az sermaye, biza'ât-i muzcât manasıdır. 22. Hırsızlık akçeye denir. 23. Kumar oyunu ve ondan hasıl olan akçeye denir. 24. Vali, sahip ve malik manasıdır. 25. Ahvel ve şaşı manasıdır. 26. Mecazen ale't-tariki'l-cer nesne ahzına denir ki dilencilikten bir derece yukarıcadır. 27. Nokta ve nişandır ki bir yere vaz olunur. 28. Memduhiyet ve şîrin-kârî manasıdır ki masdar-ı e'l-al-i hasene olmaktan ibarettir. 29. Def puluna denir. 30. Hacalete mümtazic gazap ve hışım. 31. Hıyanet manasıdır. 32. Utanmak ve haya manasıdır ki sıfat-ı hasenedendir (Burhân-ı Kâtî 2009: 624).
hanîf حنيف	Müslüme denir ki dîn-i İslâm'a meylî dürüst ve râst olup millet-i beyzâ-yı İslâmiyye'de sâbit ve ber-karar ola ve vech etmiş ve dîn-i millet-i İbrâhîm aleyhi's-selâm üzere olana derler. Tafsîli Terceme-i Kâmûs'ta yazar.	Şol müslime denir ki dîn-i İslâm'a meylî rast ve dürüst olup millet-i beyzâ-yı İslâmiyyede sâbit ve ber-karâr ola. Ve bu meyl manasından mutasavverdir. Ve edâ-yı hacc etmiş adama, alâ-kavlin dîn ü millet-i İbrâhîm aleyhi's-selâm üzere olan adama itlâk olunur ki Beyti'l-Harâm'a istikbâl ve ihtitân ve cenâbetten igtisâl gibi şeriat-ı İbrâhîmiyye'ye ittibâ eden müslimden ibârettir; yukâlu: مُسْلِمٌ حَنِيفٌ أَيْ الصَّحِيحُ الْمَيْلُ إِلَى الْإِسْلَامِ الثَّابِتُ عَلَيْهِ وَكَذَا كُلُّ مَنْ حَجَّ أَوْ كَانَ عَلَى دِينِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ Zâhiren manâ-yı sanî Câhiliyye ashâbına nazar iledir (Kâmûsü'l-Muhît 2009: C 4 S 3665).

Turkish Studies

4.5. Dış Veri (Outside Matter)

Dış veri; *bütün yapımın*, sözcük listesi dışında kalan tüm diğer bileşenleridir. Sözlüklerde yalnızca sözcük listesi zorunlu bileşen olup diğer tüm bileşenler sözlüğün türüne, amacına ve hedef kitlesine göre değişmektedir. Hartmann ve James'e göre *bütüncül yapı dış veri* tarafından tamamlanır (1998: 91).

Dış veri; Svensén'da da belirtildiği gibi bileşenlerin fiziki yerleşimine göre ve bileşenlerin işlevlerine göre farklı sınıflanabilmektedir. Fiziki konuma göre sınıflama şu biçimdedir: Sözlükte sözcük listesinin öncesinde bulunan verilere *baş veri*, sözcük listesinin içinde olan ancak sözcük listesine dâhil olmayan bileşenlere *iç veri* ve sözcük listesinin bitiminden sonra yer alan bileşenlere *son veri* adı verilmektedir (Şekil 9.) (2009: 379). Bu bileşenlerin tümüne ise *dış veri* adı verilir:

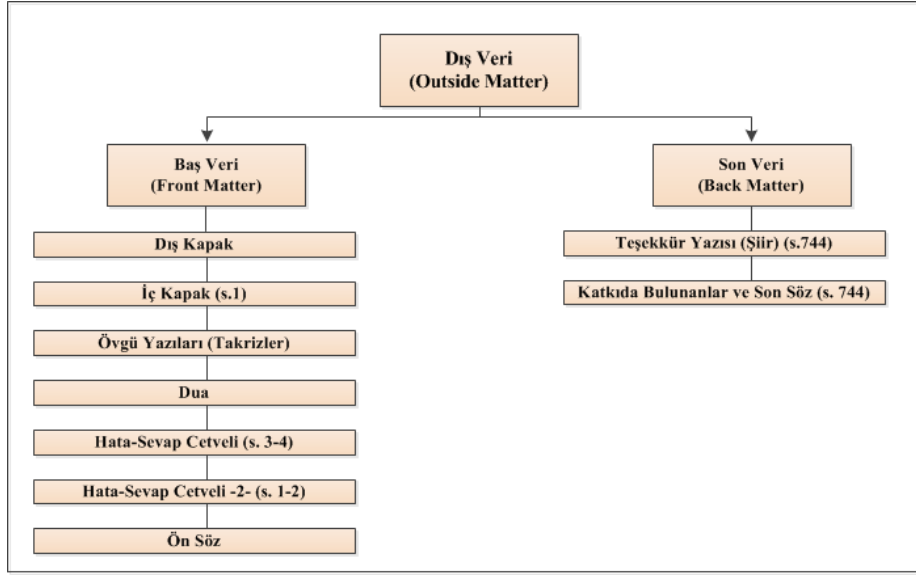

Şekil 9. *Dış Verinin Bileşenleri*^{****}

Şekil 9.'da bir sözlükte bulunabilecek olası dış veriler bulunmaktadır. Atkins ve Rundell'a göre bu fiziki yerleşimle ilgili bileşenler yalnızca basılı sözlükler için geçerli olup elektronik sözlüklerde *dış veri* ve *dış verinin* sunumu oldukça farklıdır ancak tabii ki aynı bilgi türleri elektronik ortamda da mevcuttur (2008: 176). Dolayısıyla elektronik sözlüklerde *dış verileri* sözlükteki yerleşiminden ziyade işlevlerine göre sınıflandırmak önemlidir.

EŞ'nin yalnızca baş ve son verisi bulunmaktadır. İç veri ise sözlükte gözlenmemiştir. *Baş veride* dış kapak, iç kapak, övgü yazıları (takrizler), dua, hata/sevap cetveli (s. 3-4), hata/sevap cetveli (s.1-2) ve ön söz bulunmaktadır. Son veride ise sözlük hazırlayıcısının bir teşekkür yazısı (s. 744) ve katkıda bulunanlarla ilgili bir bilgi ile son söz yer almaktadır (s. 744). Şekil 10.'da EŞ'nin *dış veri* bileşenleri yer almaktadır. Daha sonraki bölümlerde ise EŞ'nin *dış veri* bileşenleri ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

^{****} Hartmann ve James (1998: 92)'ten uyarlanmıştır.

Şekil 10. EŞ'nin Dış Veri Bileşenleri

4.5.1. Baş Veri (Front Matter)

Hartmann ve James'te de belirtildiği gibi sözlükte, sözcük listesinin ön tarafında konumlanan bileşenlere *baş veri* denilmektedir. Landau'ya göre *baş verideki* bilgiler sözlük kullanıcısı tarafından nadir kullanılsa da sözlük eleştirmenleri *baş verideki* bilgilere oldukça önem verirler (1984: 116). Günümüz sözlüklerinde *baş verinin* en önemli bölümü *kullanım kılavuzu* (user's guide)'dür. Landau'ya göre kullanım kılavuzunda; sözlüğün içinde neler olduğu, ne anlama geldiği, bir şeye nasıl ulaşılabileceği bilgisi verilir ve bu bilgiler genellikle sözlüğün sözcük listesinin herhangi bir örnek sayfası *baş veride* tekrar basılarak ve üzerinde gösterilerek ya da basit ve açık bir grafik ile kullanıcılara sunulur (1984: 116).

EŞ yukarıdaki tablodaki gibi; dış ve iç kapak, dönemin önemli devlet adamlarının sözlük hakkındaki değerlendirmelerinin olduğu iki takriz (övgü yazısı) ve hata/sevap cetveli ve ön sözden oluşur. Bu açıdan bakıldığında da Nielsen (1990)'ın *basit bütüncül yapı* tanımına daha uygundur.

Dış kapağın ön cildi tuğralı ve bezemelidir. Nüshanın baş tarafındaki ilave ilk sayfanın ön yüzünde es-Seyyid Abdülhamid Ferid (Ser Kâtib-i Mabeyn-i Hümayun)'a ait 1268 tarihli bir temellük kaydı vardır. İlk üç sayfada iki takriz bulunmaktadır. Bu takrizler Alparslan ve Alıcı'ya göre Şeyh-zâde Mehmed Es'ad ve Rumeli Kazaskeri Abdulkadir bin Muhammed Emin'e aittir (2015: 31). Takrizler oldukça ağır bir dille yazılmış olup bazı bölümleri Arapçadır. Takrizlerden sonra hata/sevap cetveli yer alır ve toplam dört sayfadan oluşur. Bu dört sayfada EŞ'nin basımından sonra sözlükte fark edilen yazım hataları (hata) ve doğru yazımları (sevap) bulunmaktadır. Bu cetvel dört sütundan oluşan bir tablodur. Tabloda sağdan sola sırasıyla sahîfe (sayfa), satır, hatâ (yanlış) ve sevâb (doğru) başlıkları bulunmaktadır. Toplam 74 yazım hatası ve karşısında doğru yazımı bulunmaktadır.

Baş verideki en önemli bölüm Ön Söz'dür. EŞ ile ilgili en önemli bilgilere ulaşabilen bu bölüm sözlükte hata/sevap cetvelinden hemen sonra yer alır ve ön sözden sonra sözlüğün sözcük listesi başlar. EŞ'nin ön sözünde sırasıyla şu bilgiler yer alır:

Turkish Studies

- Besmele ve dua
- Sözlük hazırlayıcısının hayatı, mesleği, görevleri ve görev tarihleriyle ilgili kısa bilgiler
- Sözlüğün hazırlanma nedenleri
- Sözlüğün içeriği
- Sözlüğün amacı
- Sözlüğün hedef kitlesi
- Sözlüğün hazırlanma yöntemi
- Yararlanılan eserler
- Sözlüğün türü
- Sözlüğün düzenlenme biçimi
- Sultan Abdülmecit Han'a ithaf
- Sözlüğün dönemin diğer sözlüklerle kısa bir karşılaştırması
- Kusurlara dair özür
- Sözlüğün adı
- Dua

Sözlüğün ön sözünde sözlüğe dair verilen bilgiler çok kısa ve yetersizdir. Bunun aksine dua ve ithaf bölümleri de ağır bir dille yazılmış olup oldukça uzun ve abartılıdır. Ön sözde sözlükle ilgili verilen teknik bilgiler şu şekildedir: Sözlük hazırlayıcısı sözlüğü yazma sebebi olarak güzel yazı yazmak isteyen insanlara yardımcı olma amacından bahsetmiştir. Güzel yazı yazabilmenin yolunun Arapça, Farsça ve Türkçe sözcükleri kullanmaktan geçtiğini belirtmiştir. Sözlüğün hedef kitlesi olarak da “şiiir ve güzel yazı suyuna susamış kişiler” diyerek düz yazı ve şiiir yazan kişileri seçtiğini belirtmiştir. Sözlük genel bir kullanıcı kitlesine hitap etmemektedir. Dolayısıyla da özel amaçlı sözlük denebilir. Mehmet Şevket, sözlüğü hazırlarken güvenilir sözlüklerden yani derlem olarak kendisinden önce yazılan sözlüklerden yararlandığını belirtmiş olup yararlandığı sözlüklere dair ön sözde herhangi bir sözlük adı vermemiştir. Sözlük türü bilgisi olarak da “Arapça, Farsça ve Türkçe bazı cinâs-ı lafzî ve hattî ve söyleniş aynı, anlamı farklı sözcüklerden sayılan” diyerek hem sözlüğün bir cinas sözlüğü olduğunu hem de *maddebaşı* seçimini neye göre yaptığını açıklamıştır. Sözlüğün düzenlenme biçimini hurûf-ı hecâ sistemi olarak açıklamıştır. Hurûf-ı hecâ sistemi alfabetik sistemi işaret eder. Bunların yanı sıra tanımların nispeten özetlenmiş tanımlar olduğunu, sözlüğün benzerlerine göre daha basit tanımlar içerdiğini belirtmiştir. Son olarak da EŞ'nin yirmi dokuz bölümden oluştuğunu ve eserin adını söyleyerek ön sözü dua ve temennilerle tamamlamıştır.

4.5.2. Son Veri (Back Matter)

Son olarak EŞ *son veri* açısından çok zengin değildir. Sözcük listesi bittikten hemen sonra sayfanın sonunda kısa bir bölüm yer alır. Bu bölümde yine dua, Sultan Abdülmecit'e övgüler ve teşekkür yer alır. Bu övgü ve teşekkür bölümünden sonra sayfa numarası olmayan ek bir sayfa yer alır. Bu sayfada ise “Yâ Feyyâz” başlıklı bir şiiir bulunmaktadır. Bu şiiir toplam beş beyitten oluşur. Şiiirin dili Farsçadır ve Mehmet Şevket tarafından yazılmıştır. Ayrıca bu şiiirden sonra kısa bir paragraf daha bulunmaktadır. Bu paragrafın üstünde sözlüğün tamamlandığı tarih olan H 1267 (M 1851) yer alır. Yine toplam dört mısradan oluşan ve sözlükle ilgili bilgilerin yer aldığı kısa bir şiiir ile sözlüğün basımına dair bilgiler bulunmaktadır.

5. Sonuç

Bu çalışmada Sözlükbilimsel İşlevlerin Çağdaş Kuramı çerçevesinde Mehmed Şevket es-Seyyid'e ait Eser-i Şevket adlı sözlük incelenmiştir. Yapılan bu incelemede;

Sözlüğün baş verisi, ön sözü, bütüncül ve parçacıl yapının düzenlemesinden hareketle sözlüğün bir cinas sözlüğü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca sözlük, tek dilli bir sözlük olup 19. yy. Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Boyutu standarttır ve basılı bir sözlüktür. Tanımdan anlama tanım stili kullanılmıştır ve hedef kitlesi Osmanlı Türkçesini kullanan şairler olan okuryazar yetişkinlerdir. Sözlük, sözcüğü doğru bağlamda kullanma işlevini yerine getirmektedir.

Yazar sözlüğün ön sözünde hattî ve lafzî cinas türlerindeki sözcüklerin listelendiğini belirtmiştir. Hattî cinasla ilgili sözlükte farklı noktalı harflerle farklı örnekler bulunsa da bu maddebaşları sözlükte diğer cinas türleri kadar çok yer almaz. Sözlükte en fazla örneğine rastlanan cinas türü muharref cinastır. Bu tür cinasta, cinası meydana getiren sözcüklerin hareke ve sükûn (hey'et) yönünden farklı olmasıdır. EŞ'nin bütüncül yapısının düzenlemesi bu cinas türünün örneklerini bulmak için oldukça elverişlidir.

Bir cinas sözlüğü olarak EŞ –tespit edildiği kadarıyla- Türkçe yazılmış sözlüklerde türünün tek örneğidir. Bu türde ve bu hacimde oluşturulmuş başka bir sözlüğe rastlanmamıştır. Cinastan sanatına dair Arap edebiyatında çok sayıda eser yazılmışsa da bu eserler daha çok belagatle ilgili başvuru kaynaklarıdır.

EŞ'nin bütüncül yapısında Arap alfabesine göre düzenlenmiş alfabetik ilke benimsenmiş, bu alfabetik düzenleme sözlük hazırlayıcısı tarafından sözlüğün amacına göre özelleştirilmiştir.

Eserde maddebaşlarının alışımlı düzendeki gibi sayfanın sağında (Arap alfabesine göre), yukarıdan aşağı değil, önceki maddenin hemen bitiminde yer alması ve maddebaşını maddeden ayıran tek işaretin maddebaşının parantez içinde yazılarak belirtilmesi, yani sözlüğün düz yazı düzeninde hazırlanmış olması, sözlüğün kullanımı ve maddebaşının bulunması açısından zorluk yaratmaktadır.

Dönemin birçok sözlüğünde olduğu gibi EŞ'de de kendisinden önce yazılmış sözlükler, bu sözlüğe kaynaklık etmiştir. Sözlük hazırlayıcısı bunu eserin ön sözünde belirtmiştir ancak yazıldığı türün ilk örneği olmasından dolayı EŞ'de sözlük hazırlayıcısı, kendisinden önce yazılan aynı türdeki sözlüklerden değil, yazıldığı dönemin önemli genel amaçlı sözlüklerinden yararlanmıştır.

EŞ'de çok sayıda gizli alıntı ve anıştırma bulunmaktadır. Bu çalışmada gizli alıntı ve anıştırmalarla ilgili istatistiksel herhangi bir veri toplanmamış olup eserin çevriyazısı yapılırken bazı eserlerden yararlandığı tespit edilmiştir. EŞ'deki gizli alıntı ve anıştırmalarda kullanıcı ve sözlüğün türüne göre bir tür ve bağlam değişikliği söz konusudur.

Sözlüğün özgünlüğünü sağlayan bir özelliği sözlükbiçimlerin maddebaşı yapılmasıdır. Sözlüklerde genel bir kural olarak maddebaşları sözcükbirim olarak yer alır. EŞ'de ise birçok maddede bu kuralların dışına çıkıldığı görülmektedir. Bunun nedeni de EŞ'nin bütüncül yapısındaki maddebaşlarını tanımlama amacının ilk amaç olmamasıdır. EŞ'de verilen maddebaşları eş yazımlıdır ve eş yazımlı bu maddebaşları art arda verilir. Bir ibarede cinas bulunması için sözcüklerin ad veya eylem olması yahut sözcük köküne getirilen ekler ile meydana getirilmiş olması durumu değiştirmez.

EŞ'de baş veride sözlüğün nasıl kullanılacağına dair bir kullanım kılavuzu bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra her bir parçacıl yapının içinde hangi bilgi türlerinin olduğunu dair de herhangi bir bilgi mevcut değildir ancak parçacıl yapıların düzenlenmesinde belirli bir standart sağlanmıştır. Sözlükte farklı sözcük türlerine göre farklı parçacıl yapı düzenleme yöntemleri mevcuttur.

Arap harfleriyle yazılan Osmanlı Türkçesinde sözcüklerin yazımı ve sesletimi karmaşıktır ve sözcükler çoklu okumaya müsaittir. Bu yönüyle bakıldığında EŞ'nin, (hazırlayıcının temel amacı

cinaslı sözcükleri göstermek olsa da) eş yazımlı sözcüklerin farklı okunuşlarının tespiti için de kullanılabileceği görülmektedir.

Sözlüklerde anlama ilgili bilgilerin en önemlisi *tanım*dır. EŞ’de verilen tanımlar belirli bir standarda sahip değildir ve büyük ölçüde karmaşık görünmektedir. Ayrıca tanımların birçoğu dönemin başka sözlüklerinden alınmış olup sözlük hazırlayıcısına ait tanım çok azdır. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi sözlüğün temel amacı sözcükleri tanımlamak değil cinaslı sözcükleri listelemektir. Dolayısıyla tanımların farklı sözlüklerden alınması sözlüğün kıymetini düşüren bir niteliği değildir. Svensén (2009)’da verilen başlıklara göre EŞ’de kullanılan tanım türleri şunlardır: İçlemsel tanım, eş anlamlı tanım, tanım ve eş anlamlı tanım bileşimi, işlevle tanımlama, karşıt anlamlı tanım.

EŞ’deki 17.472 maddebaşının 15.354’ünde *köken bilgisi* verilmiştir. 2645 maddede ise *köken bilgisi* bulunmamaktadır. *Köken bilgisi* verilmeyen maddebaşlarının 1327’sinde Arapça dilbilgisi kurallarına dair *dilbilgisel bilgi* verildiği için bu maddelerin de Arapça olduğu kabul edilebilir. Dolayısıyla sözlükteki maddebaşlarının büyük bir çoğunluğu Arapçadır. 15.354 maddebaşının köken bilgileri incelendiğinde ise sırasıyla 11.653’ü Arapça, 2251’i Farsça, 1388’i Türkçe, 62’si ise diğer dillerdendir.

Tanzimat Döneminden önce yazılan tüm sözlüklerde Arapça ve Farsça sözcükler maddebaşı yapılmış ve bunların karşılıkları Türkçe sözcüklerle verilmiştir. EŞ’deki 1388 maddebaşının kökeni Türkçedir. Bunun yanı sıra tanımlarda da oldukça sade bir Türkçe kullanılmıştır. Bu iki yönüyle ele alındığında dönemin ilk Türkçe sözlüğü kabul edilen Lehçetü’l-Lugat (1732)’tan sonra Türkçenin ilk sözlüğü kabul edilebilir ancak bu iki sözlüğün gerek hedef kitlesi gerekse türü ve amacı birbirinden oldukça farklıdır.

Sözlükte iki tür çapraz gönderim vardır: Madde dışı çapraz gönderim ve sözlük dışı çapraz gönderim. Çapraz gönderimlerde herhangi bir kısaltma, simge veya sembol kullanılmaz. Ancak standart olarak benzer sözcükler ya da tümceler kullanılmıştır.

EŞ’nin *dış verisinde* yalnızca baş ve son veri bulunmaktadır. İç veri ise sözlükte gözlenmemiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ö. Â. (1955). "Mütercim Âsım'a Dair Notlar", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* C. 5 S. 50, ss. 101-103.
- Aktulum, K. (2000). *Metinlerarası İlişkiler*. Ankara: Öteki.
- Alpak, M. N. (2006). "Arap Dilinde Sözlük Çalışmaları ve Nazım Efendi'nin Tercümânü'l-Lugat Adlı Eserinin İncelenmesi", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Alparslan, Y. ve Alıcı, L. (2015). *Eser-i Şevket-Tıpkıbasım*. Kahramanmaraş: Noya Medya.
- Âsım, M. (2000). *Terceme-i Burhân-ı Kâtu (Haz. Derya Örs, Mürsel Öztürk)*. Ankara: TDK.
- Atkins, S. ve Rundell, M. (2008). *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. New York: Oxford.
- Âsım, M. (2013). *el-Okyânûsu'l-Basît fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît (Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi)*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu.

- Bergenholtz, H. ve Tarp, S. (1995). *Manual of Specialised Lexicography - The Preparation of Specialised Dictionaries*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Bergenholtz, H. ve Tarp, S. (2003). "Two Opposing Theories: On H.E. Wiegand's Recent Discovery of Lexicographic Functions", *Hermes, Journal of Linguistics*. No: 31, ss. 171-196.
- Booij, G. (2003). "The Codification of Phonological, Morphological and Syntactic Information", *A Practical Guide to Lexicography*, Editor Piet von Sterkenburg, John Benjamins Publishing, Amsterdam, ss. 251-296.
- Boz, E. (2009). "Sözlükbirimlerin Tanımlanmasına Anlambilimsel Bir Bakış/Semantics A View To Definitions Of Dictionary Units", *TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/4 Summer 2009, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.806, p. 172-183.
- Boz, E. (2015). "Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi", *Erdem*, No: 69, ss. 41-52.
- Bozkurt, F. (2017). "Sözlükselleşme: Genel Sözlükler İçin Sözlük Birim Seçimi, İstanbul: Kesit.
- Burkhanov, I. (1998). *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology*, Wydawn. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie in Rzeszów.
- Durmuş, İ. (2009). "Sözlük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, C. 37, ss. 398-401.
- Gülbil, U. (2015). "Sözlük Ekolleri, Özellikleri ve Eksik Yönleri", *Asia Minor Studies*, C: 3, No: 6, ss. 122-132.
- Gülsevin, G. (2016). "Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü ve Sözlük Eleştirileri Üzerine", *III. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi: Eskişehir.
- Günay, D. (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Hartmann, R. K. ve James, G. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Jackson, H. (2016). *Sözlükbilime Giriş*. (Çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat), İstanbul: Kesit.
- Johnson, S. (2008). "The Plan of A Dictionary of English Language", *Practical Lexicography - A Reader*, Editor: Thierry Fontenelle, Oxford Publishing, New York, ss. 19-30).
- Kalsın, Ş. Kaplan, M. (2009). "Müellifi Meçhul Bir Lugat: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dānisten / A Dictionary With Unknown Writer: Haza Kitab-ı Lugat-ı Dānisten", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/4 Summer 2009, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.820, p. 845-855.
- Kamacı, D. (2015). "TDK Türkçe Sözlük'te eskimiş Kullanım Etiketleri Üzerine", II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu, Yayınlanmamış bildiri.
- Kocaman, A. (1998). "Dilbilim, Sözlük, Sözlükçülük", *Kebikeç*, No: 6, ss. 111-113.
- Landau, S. (1984). *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mehmed Şevket es-Seyyid (1851). *Eser-i Şevket*. İstanbul: Matbaa-i Amire.

- Muhtar, C. (1986). "İslam'da Sözlük Çalışmaları", *II. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 4, ss. 331-360.
- Nesi, H. (2013). "Researching Users and Uses of Dictionaries", *The Bloomsbury Companion to Lexicography*, Editor: E. H. Jackson, Bloomsbury Publication, London, ss. 62-74.
- Nielsen, S. (1990). "Lexicographic Macrostructures", *HERMES-Journal of Language and Communication in Business*, C: 4, No: 3, ss. 49-66.
- Öbek, A. İ. (2009). "Tarihî Türk Sözlükçülüğünde Dönüm Noktası: [Büyük] Türk Lügati / Milestones In History Turkish Lexicography: [Büyük] Türk Lügati", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/4 Summer 2009, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.833, p. 845-855.
- Svensén, B. (2009). *A Handbook of Lexicography (The Theory and Practice of Dictionary-Making)*. New York: Cambridge University Press.
- Sütçü, T. (2013). "Türkçe Sözlükçülük Tarihinde Mütercim Âsım ve Kâmûs Tercümesi", *Tarih Okulu Dergisi*, No: 16, ss. 541-553.
- Şığva, B. (2009). "Sec'i ve Kafiye Lugati", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN: 1308-2140, Volume 4/4 Summer 2009, Ankara/TURKEY, www.turkishstudies.net, Doi Number: 10.7827/TurkishStudies.848, p. 1068-1072.
- Van Sterkenburg, Piet (ed.) (2003). *A Practical Guide to Lexicography*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Verkuyl, H., Jannssen, M. ve Jansen, F. (2003). "The Codification of Usage By Labels", *A Practical Guide to Lexicography*, Editor: Piet von Sterkenburg, John Benjamins Publishing, Philadelphia, ss. 297-311.
- Yılmaz, O. (2010). "Cinas Usulüne Dayalı Farsça-Türkçe Bir Lügat: Ravzatü'l-Cinas", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 2, ss. 159-182.
- Zgusta, L. (1971). *Manual of Lexicography*. Walter de Gruyter.